

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І КРЕДИТУ

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала: студентка II курсу, групи 672-1
денної форми навчання
спеціальності 072 «Фінанси, банківська
справа, страхування та фондовий ринок»
Герасим Крістіна Михайлівна _____

Керівник:
доцент кафедри фінансів і кредиту
Бак Наталія Андріївна _____

До захисту допущено на засіданні кафедри
протокол № ____ від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри фінансів і кредиту
_____ проф. Нікіфоров П.О.

АНОТАЦІЯ

Герасим К.М. Пенсійна система України: виклики, можливості та перспективи. - Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, 2024. 83 с.

У кваліфікаційній роботі розкрито теоретичні засади функціонування пенсійної системи, оцінено її сучасний стан, проаналізовано виклики та проблеми, які постають перед пенсійною системою України. Обґрунтовано стратегічні напрями її реформування з використанням міжнародного досвіду, включаючи впровадження накопичувальної моделі пенсійного забезпечення, посилення ролі недержавних пенсійних фондів та вдосконалення законодавчої бази. Робота має практичну цінність і може бути використана для вдосконалення діяльності Пенсійного фонду України.

Ключові слова: пенсійна система, фінансова стабільність, накопичувальна модель, солідарна система, недержавні пенсійні фонди, пенсійне реформування.

SUMMARY

Herasym K.M. The pension system of Ukraine: challenges, opportunities, and prospects. Manuscript. Qualification work for obtaining the second (master's) level of higher education in specialty 072 «Finance, banking, insurance and stock market». Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2024. 83 p.

The master's thesis discloses the theoretical foundations of the functioning of the pension system, assesses its current state, and analyzes the challenges and problems facing Ukraine's pension system. Strategic directions for reforming the pension system are substantiated using international experience, including the introduction of a funded pension model, strengthening the role of non-state pension funds, and improving the legislative framework. The work has practical value and can be used to improve the functioning of the Pension Fund of Ukraine.

Key words: pension system, financial stability, funded model, solidarity system, non-state pension funds, pension reform.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання чужих ідей, результатів і текстів наукових досліджень мають посилання на відповідне джерело.

_____ Герасим К.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ	8
1.1. Поняття пенсійної системи, її основні моделі та типи	8
1.2. Механізм функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні. 15	
1.3. Еволюція розвитку пенсійної системи України.....	21
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	30
2.1. Оцінка рівня розвитку базової складової пенсійної системи України .	30
2.2. Проблематика розвитку недержавної компоненти пенсійної системи України	50
Висновки до розділу 2	58
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	60
3.1. Реформування пенсійної системи: міжнародний досвід і можливості його імплементації в Україні	60
3.2. Актуальні проблеми реформування ПСУ	67
3.3. Стратегії підвищення фінансової стабільності та ефективності пенсійної системи України.....	73
Висновки до розділу 3	79
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми роботи. На сучасному етапі розвитку українського суспільства питання вдосконалення пенсійної системи набуває надзвичайної ваги. Демографічні зміни, економічна нестабільність, зростання соціальних потреб, а також виклики, спричинені воєнними діями, значно ускладнюють функціонування існуючої пенсійної моделі. Основною проблемою є недостатня фінансова стійкість солідарної системи, що зумовлено зниженням чисельності працюючого населення та зростанням навантаження на державний бюджет. Водночас низький рівень довіри громадян до накопичувальних систем і недосконалість законодавчого регулювання обмежують розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Актуальність даної теми також підсилюється необхідністю адаптації пенсійної системи до європейських стандартів соціального захисту, впровадженням інноваційних підходів до фінансування та управління пенсійними фондами, а також створенням умов для стабільного функціонування системи в умовах глобальних економічних і соціальних викликів. Пенсійна система є ключовим елементом соціальної політики держави, від ефективності якої залежить фінансова безпека населення в похилому віці, соціальна справедливість і економічна стабільність держави.

Мета і завдання роботи. Метою даної роботи є комплексний аналіз сучасного стану пенсійної системи України, визначення ключових викликів та розробка стратегічних напрямів реформування для забезпечення її стійкості, фінансової стабільності та соціальної справедливості.

Завдання роботи:

- 1) розкрити концептуальні засади функціонування пенсійної системи та її моделей у сучасних умовах;
- 2) проаналізувати еволюцію пенсійної системи України з акцентом на основних етапах реформування;

- 3) охарактеризувати механізми функціонування недержавних пенсійних фондів та їх роль у забезпеченні фінансової стабільності населення;
- 4) оцінити сучасний стан солідарної системи пенсійного забезпечення, виявивши основні ризики та обмеження;
- 5) узагальнити міжнародний досвід у сфері пенсійного забезпечення та обґрунтувати можливості його імплементації в Україні;
- 6) визначити стратегічні напрями вдосконалення фінансової стійкості та ефективності пенсійної системи;
- 7) обґрунтувати перспективи запровадження накопичувальної пенсійної моделі з урахуванням специфіки економіки України;
- 8) виявити та оцінити сучасні виклики й ризики для пенсійної системи в умовах військових дій і економічної нестабільності;
- 9) розробити практичні рекомендації для вдосконалення пенсійного забезпечення на основі інтеграції європейських стандартів.

Об'єктом дослідження є пенсійна система України як ключовий елемент системи соціального забезпечення, який забезпечує фінансову стабільність громадян після завершення трудової діяльності в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Предметом дослідження є механізм функціонування, проблеми та перспективи реформування пенсійної системи України в контексті забезпечення її фінансової стабільності, ефективності та відповідності сучасним соціально-економічним умовам.

Методологічна база дослідження. Методологічну базу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, що забезпечують комплексний аналіз функціонування пенсійної системи України. До загальнонаукових методів належать: аналіз і синтез для розкриття ключових аспектів функціонування пенсійної системи; індукція та дедукція для побудови узагальнень і висновків; системний підхід для дослідження структури, функцій та взаємозв'язків компонентів пенсійної системи.

Інформаційною базою дослідження слугували офіційні звіти Пенсійного фонду України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), результати соціологічних і економічних досліджень, аналітичні матеріали, наукові праці, а також інформація, отримана з офіційних веб-сайтів державних і місцевих органів влади України.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні теоретичних і практичних аспектів функціонування пенсійної системи України та розробці нових підходів до її реформування. Вперше здійснено систематизацію основних викликів пенсійної системи в сучасних умовах, зокрема демографічних, економічних та соціальних факторів, а також розроблено рекомендації щодо вдосконалення механізмів функціонування недержавних пенсійних фондів для підвищення їх фінансової стабільності та довіри громадян. Узагальнено міжнародний досвід реформування пенсійних систем та обґрунтовано можливості його адаптації до реалій України. Обґрунтовано стратегічні напрями запровадження накопичувальної моделі пенсійного забезпечення з урахуванням національної економічної специфіки та викликів воєнного стану, що дозволило сформулювати практичні рекомендації для підвищення стійкості пенсійної системи та її ефективності в довгостроковій перспективі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у їх використанні для вдосконалення пенсійної системи України. Розроблені рекомендації можуть бути застосовані для підвищення фінансової стабільності солідарної системи, удосконалення механізмів функціонування недержавних пенсійних фондів та імплементації накопичувальної пенсійної моделі. Результати дослідження можуть стати основою для розробки нормативно-правових актів, стратегій реформування пенсійного забезпечення, а також для підготовки програм підвищення фінансової грамотності населення. Запропоновані підходи також можуть бути використані органами державної влади, місцевого самоврядування, фінансовими установами та науковими організаціями для створення ефективної та стійкої пенсійної системи в Україні.

Особистий внесок магістра. Автором самостійно проведено аналіз сучасного стану пенсійної системи України, ідентифіковано ключові проблеми, узагальнено міжнародний досвід та розроблено рекомендації щодо її вдосконалення і реформування в умовах сучасних викликів.

Апробація результатів дослідження. Ключові положення та результати дослідження були представлені на наукових конференціях Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, опубліковані у профільних виданнях і використані під час дискусій щодо вдосконалення пенсійної системи України.

Обсяг і структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких передбачає три питання (окрім другого, де їх є два), висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний обсяг роботи викладено на 76 сторінках, які містять 9 таблиць і 10 рисунків. Список літератури включає 41 джерело на 7 сторінках, а додатки - 2 таблиці та 2 рисунка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Поняття пенсійної системи, її основні моделі та типи

Пенсійна система є складним фінансовим інститутом, який забезпечує перерозподіл доходів для підтримки громадян не лише у період завершення трудової діяльності, а й для соціально незахищених верств населення, що потребують додаткового фінансового захисту. Вона є ключовою складовою соціальної політики держави, покликаною забезпечити соціальну захищеність та фінансову стабільність громадян, сприяючи економічній стійкості та соціальній згуртованості суспільства. Дослідження основних моделей, типів та механізмів функціонування недержавних пенсійних фондів є важливим кроком для підвищення ефективності різних підходів до пенсійного забезпечення, що забезпечує надійність фінансових потоків у довгостроковій перспективі.

Пенсійна система – це "сукупність правових, організаційних і фінансово-економічних інститутів і норм, а також – спеціалізованих організаційних структур, метою яких є надання визначеним законом категоріям непрацюючих громадян матеріального забезпечення у вигляді пенсій" [2].

Згідно зі статтею 25 Загальної декларації прав людини, "кожен має право на базові умови життя, включаючи харчування, одяг, житло, медичну допомогу та соціальні послуги" [6]. Виходячи з цього, уряд кожної держави зобов'язаний розробити оптимальну модель пенсійного забезпечення, яка враховувала б рівень і стабільність економічного розвитку, національні масштаби, культурні традиції, набутий досвід соціального забезпечення, а також рівень організованості працівників.

Сьогодні наукова спільнота демонструє значне зацікавлення дослідженням моделей пенсійного забезпечення, зумовлене нагальними проблемами функціонування пенсійних систем у багатьох державах. Ці проблеми виникають як під впливом внутрішніх чинників, характерних для конкретних національних моделей, так і через глобальні тенденції, зокрема демографічні зміни. Моделі пенсійного забезпечення різних країн відображають історичний контекст їх формування, соціально-економічний розвиток та рівень добробуту населення. Водночас їх концептуальною основою залишаються підходи, закладені в моделях соціального забезпечення О. Бісмарком та У. Беверіджем. Вивчення особливостей реалізації пенсійних моделей у зарубіжних країнах є ключовим для визначення напрямів структурних реформ, спрямованих на вдосконалення пенсійної системи України.

Таблиця 1.1

Порівняння систем соціального забезпечення за моделями
О. Бісмарка та У. Беверіджа

Характеристика	Модель О. Бісмарка	Модель У. Беверіджа
Цільова група	Зайняте населення (працівники та роботодавці)	Усі громадяни незалежно від зайнятості
Джерела фінансування	Страхові внески працівників і роботодавців	Загальні податки
Принцип фінансування	Принцип страхування (еквівалентність внесків і виплат)	Принцип соціальної солідарності (універсальні виплати)
Рівень охоплення населення	Залежить від зайнятості	Повне охоплення (всеохоплююча система)
Мета	Забезпечення доходів під час непрацездатності	Базовий рівень доходу для запобігання бідності
Рівень виплат	Пропорційний до внесків	Уніфікований рівень виплат
Управління системою	Децентралізоване, через страхові фонди	Централізоване, державними органами
Головний акцент	Еквівалентність прав і зобов'язань учасників	Соціальна рівність і доступність
Недоліки	Вузька спрямованість, залежність від рівня зайнятості	Обмежений рівень виплат, що може бути недостатнім
Переваги	Стимулювання участі у трудовій діяльності	Всеохопність і соціальна справедливість

Моделі соціального забезпечення, розроблені О. Бісмарком та У. Беверіджем, продовжують впливати на сучасні системи соціального захисту в різних країнах. Німеччина є класичним прикладом впровадження моделі соціального забезпечення, ініційованої О. Бісмарком у 1880-х роках. Ця система базується на обов'язковому соціальному страхуванні, що фінансується за рахунок внесків працівників та роботодавців. Система охоплює всіх офіційно працевлаштованих осіб, забезпечуючи їм доступ до медичного страхування, пенсійного забезпечення, страхування від безробіття та інших соціальних послуг. У моделі Бісмарка управління соціальним забезпеченням здійснюється через систему незалежних страхових фондів, які функціонують як неприбуткові організації [32]. Ці фонди конкурують між собою за клієнтів, що стимулює підвищення ефективності та якості послуг. Водночас децентралізоване управління забезпечує адаптацію системи до регіональних потреб, але потребує суворого державного контролю для уникнення нерівності.

Велика Британія впровадила модель соціального забезпечення, розроблену У. Беверіджем, після Другої світової війни. Фінансування здійснюється через загальні податки, що робить систему менш залежною від зайнятості громадян. Це дозволяє забезпечити базові соціальні послуги для всіх, але водночас створює навантаження на державний бюджет, особливо в періоди економічних криз. Усі громадяни та резиденти мають право на соціальні послуги, включаючи безкоштовну медицину через Національну службу охорони здоров'я (NHS). Це сприяє соціальній рівності, але може створювати ризики недостатнього фінансування через високий попит. Централізоване управління дозволяє встановлювати єдині стандарти послуг по всій країні, що знижує регіональну нерівність. Проте така модель може стикатися з бюрократичними бар'єрами, які уповільнюють процес прийняття рішень [35].

Пенсійні системи різних країн світу включають у свою структуру як розподільчі, так і накопичувальні елементи, які можуть бути реалізовані в

обов'язковій або добровільній формах. Участь роботодавців у накопичувальних пенсійних планах є обов'язковою в таких країнах, як Південна Корея, Нідерланди, Китай, Сінгапур, Швеція, Туреччина та Велика Британія. Водночас у Німеччині, Японії, Польщі, Франції та Словаччині такі плани є добровільними. У Чилі та Мексиці існує обов'язкова система індивідуальних накопичувальних рахунків, тоді як у Чехії ця форма є виключно добровільною. В Австралії роботодавці зобов'язані брати участь у накопичувальних планах, проте працівники можуть приймати рішення щодо свого внеску на добровільній основі.

Більшість національних пенсійних систем ґрунтуються на принципі солідарності, який передбачає фінансування пенсій через внески працюючого населення. Ця система, відома як "Pay As You Go" (PAYG), становить базовий рівень пенсійного забезпечення в багатьох країнах. Це означає, що внески нинішніх працівників використовуються для виплат пенсій нинішнім пенсіонерам. Такий підхід широко застосовується в багатьох країнах, зокрема в більшості держав-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Однак зі старінням населення та зменшенням співвідношення між працюючими та пенсіонерами ця система стикається з фінансовими викликами. Зокрема, зростання тривалості життя та зниження народжуваності призводять до збільшення навантаження на працююче населення, що може вимагати підвищення податків або зменшення пенсійних виплат для підтримки фінансової стійкості системи [40].

Чутливість до змін системи «PAYG» у демографічній структурі населення та макроекономічних умов спонукає багато країн розглядати можливості переходу до змішаних моделей, які поєднують розподільчі та накопичувальні компоненти для забезпечення фінансової стійкості пенсійних систем.

Підхід накопичувальної моделі передбачає, що кожен працівник накопичує власні пенсійні заощадження на індивідуальному рахунку, які інвестуються для отримання доходу. Після виходу на пенсію накопичені

кошти використовуються для забезпечення пенсійних виплат. Прикладом є система Канадського пенсійного плану, де внески працівників інвестуються через Канадську пенсійну інвестиційну раду [33]. Перевагою цієї системи є зменшення залежності від демографічних змін, оскільки кожен працівник відповідає за власні заощадження. Однак ризики інвестиційного характеру та необхідність ефективного управління фондами стають ключовими аспектами для забезпечення достатнього рівня пенсійних виплат.

Згідно з концепцією, запропонованою Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [36], пенсійна система має трирівневу структуру, яка спрямована на забезпечення фінансової стабільності населення в похилому віці. Кожен рівень виконує свої специфічні функції та базується на різних принципах організації і фінансування, що дозволяє враховувати як індивідуальні, так і соціальні потреби.

Рис.1.1. Характеристика рівнів пенсійної системи за моделлю ОЕСР

Джерело: складено автором на основі [36]

Згідно з концепцією ОЕСР, трирівнева структура пенсійної системи забезпечує комплексний підхід до соціального захисту, що дозволяє враховувати як базові потреби населення, так і стимулювати накопичення на індивідуальному рівні.

Перший рівень є обов'язковим і базується на принципі солідарності поколінь. Це означає, що виплати пенсій здійснюються за рахунок внесків поточного працюючого населення. Головною метою цього рівня є запобігання бідності серед осіб похилого віку. Він включає базову пенсію, яка надається всім громадянам, що досягли пенсійного віку, за умови відповідного стажу або проживання. Також цей рівень охоплює цільову пенсію, спрямовану на підтримку осіб із низькими доходами, і мінімальну пенсію, яка є соціальним мінімумом, встановленим державою. Особливість цього рівня полягає у відсутності залежності між сплаченими внесками і розміром пенсій, що робить його ефективним інструментом для забезпечення соціальної рівності.

Другий рівень є обов'язковим накопичувальним компонентом пенсійної системи, який базується на заробітках працівника. Цей рівень може бути як державним, так і приватним. Основна мета другого рівня полягає в тому, щоб забезпечити громадянам дохід у пенсійному віці, пропорційний їхньому заробітку під час трудової діяльності. Він може функціонувати через різні механізми, зокрема систему з визначеними виплатами, де пенсія розраховується на основі стажу і заробітної плати. Іншим варіантом є бальна система, яка передбачає нарахування пенсійних балів за сплачені внески. Ще одним підходом є система умовно-накопичувальних рахунків, яка моделює індивідуальні рахунки громадян, але фактично працює на розподільчій основі. Такий підхід дозволяє зберігати тісний зв'язок між трудовою діяльністю і майбутніми виплатами.

Третій рівень є добровільним і накопичувальним. Він спрямований на створення додаткових пенсійних заощаджень через індивідуальні чи корпоративні ініціативи. У рамках цього рівня функціонують дві основні системи: з визначеними виплатами і з визначеними внесками. У першій

системі роботодавець або пенсійний фонд гарантує фіксований розмір пенсійних виплат, що знижує ризики для працівника. У системі з визначеними внесками розмір виплат залежить від суми внесків та результатів інвестиційної діяльності пенсійного фонду. Цей рівень забезпечує гнучкість і стимулює населення до участі у формуванні додаткового пенсійного капіталу, водночас створюючи можливості для зростання інвестиційного ринку. Така трирівнева структура забезпечує стабільність і багаторівневий захист, поєднуючи соціальну рівність, фінансову стійкість і можливість індивідуального планування майбутнього.

Отже, пенсійна система є ключовим інструментом соціального захисту, що забезпечує підтримку населення у період завершення трудової діяльності та сприяє фінансовій стабільності держави. Аналіз існуючих підходів, зокрема моделей Бісмарка та Беверіджа, демонструє різноманіття підходів до організації соціального забезпечення, які відповідають історичним, соціально-економічним та демографічним умовам кожної країни. Трирівнева структура за концепцією ОЕСР, яка поєднує розподільчий, накопичувальний і добровільний компоненти, є ефективною відповіддю на виклики, пов'язані зі старінням населення та необхідністю фінансової стійкості системи.

Впровадження комбінованих механізмів фінансування та управління, які поєднують державні гарантії з приватними ініціативами, дозволяє створити гнучкі моделі пенсійного забезпечення. Досвід країн із розвиненими пенсійними системами свідчить про важливість багаторівневого підходу для забезпечення стабільності та адаптивності системи до змінних умов. Це створює основу для подальшого вдосконалення пенсійної системи України, зокрема шляхом впровадження ефективного управління фінансовими потоками, підвищення рівня відповідальності та соціальної справедливості.

1.2. Механізм функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні

Згідно зі статтею 2 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [17], пенсійна система України складається з трьох рівнів: солідарної системи, яка базується на принципах субсидування і фінансується з Пенсійного фонду; накопичувальної системи, що передбачає збереження коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді чи недержавних пенсійних фондах; та системи недержавного пенсійного забезпечення, яка функціонує на основі добровільної участі громадян і роботодавців для формування додаткових пенсійних накопичень. Перший і другий рівні утворюють систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а другий і третій — накопичувальне пенсійне забезпечення. Громадяни можуть одночасно брати участь у різних рівнях і отримувати виплати відповідно до умов законодавства.

Недержавні пенсійні фонди НПФ є важливим елементом пенсійної системи України, забезпечуючи додаткове пенсійне забезпечення громадян. Їх функціонування базується на певних теоретичних та організаційних засадах, які визначають їх роль, структуру та механізми діяльності.

До теоретичних засад належить, насамперед, принцип добровільності участі, за яким НПФ функціонують на основі добровільного вибору фізичних та юридичних осіб, що дозволяє громадянам самостійно формувати додаткові пенсійні накопичення. Ще одним важливим аспектом є накопичувальний принцип: внески, здійснені учасниками, інвестуються з метою отримання доходу, який додається до основної суми накопичень, забезпечуючи зростання пенсійного капіталу. Крім того, інвестиційна діяльність НПФ базується на диверсифікації ризиків, тобто розподілі активів між різними фінансовими інструментами для мінімізації можливих втрат і забезпечення стабільного доходу.

Організаційні засади функціонування НПФ включають правову базу, структуру управління та механізми контролю. Діяльність НПФ регулюється

Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення" [21], який визначає порядок створення, функціонування та контролю за їх діяльністю.

Законодавча база, що регулює недержавне пенсійне забезпечення, включає норми законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також закони України "Про страхування", "Про інститути спільного інвестування", "Про банки і банківську діяльність", "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" і "Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків".

Згідно зі статтею 2 Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення"[21], ця система є частиною накопичувальної моделі пенсійного забезпечення, яка базується на добровільній участі фізичних і юридичних осіб (за винятком випадків, передбачених законодавством). Її метою є формування пенсійних накопичень для надання учасникам додаткових виплат, які доповнюють загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Суб'єктами цієї системи виступають недержавні пенсійні фонди, страховики, які укладають договори страхування, банківські установи, що надають пенсійні депозитні рахунки, вкладники й учасники пенсійних фондів, роботодавці, засновники пенсійних фондів, саморегулювні організації, адміністратори фондів, компанії з управління активами, зберігачі, аудитори та інші фахівці, що надають консультаційні чи агентські послуги.

Таблиця 1.2.

Суб'єкти та їх роль у системі недержавного пенсійного забезпечення

Суб'єкт	Роль у системі недержавного пенсійного забезпечення
1	2
Недержавні пенсійні фонди	Формують пенсійні накопичення учасників через укладення пенсійних контрактів; здійснюють інвестування коштів для забезпечення додаткових виплат.
Страховики	Забезпечують страхування довічної пенсії, страхування ризику інвалідності або смерті учасника; укладають договори з учасниками фонду.
Банківські установи	Відкривають пенсійні депозитні рахунки для накопичення заощаджень вкладників; забезпечують збереження коштів у межах законодавчо встановлених сум.
Вкладники пенсійних фондів	Вносять кошти до пенсійних фондів для формування власних або корпоративних пенсійних накопичень.

Продовження таблиці 1.2

1	2
Учасники пенсійних фондів	Отримують пенсійні виплати з накопичень, сформованих у рамках недержавного пенсійного забезпечення.
Роботодавці – платники корпоративних пенсійних фондів	Вносять кошти на користь своїх працівників для забезпечення їхніх додаткових пенсійних накопичень.
Адміністратори пенсійних фондів	Керують адміністративною діяльністю фондів, укладають контракти з вкладниками, ведуть облік учасників та контролюють їхні рахунки.
Компанії з управління активами	Інвестують кошти пенсійних фондів у різні фінансові інструменти для забезпечення доходності накопичень.
Зберігачі активів	Гарантують безпечне зберігання активів пенсійного фонду; здійснюють контроль за операціями з пенсійними коштами.
Аудитори	Проводять перевірки фінансової діяльності пенсійних фондів, забезпечують прозорість і законність їх роботи.
Саморегулювні організації	Координують діяльність суб'єктів у сфері недержавного пенсійного забезпечення, розробляють стандарти та правила для їх функціонування.
Консультанти та агенти	Надають інформаційні та консультативні послуги учасникам та вкладникам, допомагають у виборі оптимальних рішень для накопичення пенсій.

Джерело: складено автором на основі [21;16; 11;39]

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється різними способами: через укладання пенсійних контрактів між адміністраторами фондів і вкладниками, через страхування довічної пенсії або ризиків (інвалідність чи смерть) страховиками, а також через банківські установи, які відкривають пенсійні депозитні рахунки. Всі ці процеси регулюються чинним законодавством у відповідних сферах.

Система недержавного пенсійного забезпечення є багатокомпонентною і включає різноманітні суб'єкти, кожен з яких виконує специфічні функції. Недержавні пенсійні фонди формують накопичення та здійснюють їх інвестування, страховики забезпечують страхові послуги, а банківські установи гарантують збереження коштів. Вкладники та учасники фондів є безпосередніми бенефіціарами системи, тоді як роботодавці можуть виступати як корпоративні платники. Управління та контроль здійснюють адміністратори, компанії з управління активами, зберігачі активів, аудитори та

саморегулівні організації. Консультанти та агенти сприяють поширенню інформації та індивідуальному підходу до пенсійного забезпечення. Ефективна взаємодія цих суб'єктів забезпечує прозорість, надійність та прибутковість системи.

Система недержавного пенсійного забезпечення має низку унікальних характеристик, які визначають її функціонування та відмінність від інших складових пенсійної системи в Україні. Основні аспекти функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення проілюстровані у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Ключові особливості системи недержавного пенсійного забезпечення

Ключові особливості	Опис
Недержавне пенсійне забезпечення як частина накопичувальної системи	Недержавне пенсійне забезпечення належить до накопичувальних моделей, де кошти зберігаються на індивідуальних рахунках учасників у недержавних пенсійних фондах, забезпечуючи збереження і приріст внесків.
Добровільна участь у недержавному пенсійному забезпеченні	Основною метою цієї системи є забезпечення додаткових виплат до основного пенсійного страхування за рахунок накопичених коштів. Участь у недержавному пенсійному забезпеченні базується виключно на добровільному виборі особи.
Поєднання з іншими системами пенсійного страхування	Участь у недержавному пенсійному забезпеченні не обмежує можливості одночасної участі у солідарній чи накопичувальній системах загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
Чітко визначене коло суб'єктів у системі	До суб'єктів системи належать: 1) недержавні пенсійні фонди, банки, страхові компанії; 2) особи, які беруть участь у забезпеченні (вкладники, роботодавці); 3) адміністратори, компанії з управління активами, аудитори, консультанти.

Джерело: складено автором на основі [27]

Фонди мають багаторівневу систему управління, яка складається з ради фонду, адміністратора, компанії з управління активами та зберігача активів. Контроль і нагляд за діяльністю НПФ здійснюють державні органи, що гарантує дотримання законодавства та захист інтересів учасників фондів.

В Україні недержавні пенсійні фонди функціонують у трьох організаційних формах [8], що забезпечують різні підходи до формування пенсійних накопичень. Відкриті пенсійні фонди доступні для всіх фізичних осіб незалежно від їх професійної діяльності чи місця роботи, що робить їх універсальним інструментом для добровільного пенсійного забезпечення. Корпоративні пенсійні фонди створюються роботодавцями з метою забезпечення пенсійних накопичень своїх працівників; участь у таких фондах обмежена виключно співробітниками відповідних компаній, а внески можуть здійснюватися як роботодавцем, так і працівником. Професійні пенсійні фонди орієнтовані на представників певних професійних груп чи галузей, забезпечуючи можливість об'єднання учасників за професійною ознакою для створення додаткових пенсійних резервів. Така багатоформатність недержавних пенсійних фондів дозволяє адаптувати систему накопичення до специфічних потреб різних категорій учасників.

Згідно з законодавством [21], недержавні пенсійні фонди (НПФ) не можуть збанкрутувати, але у разі ліквідації накопичення клієнтів переводяться до іншого фонду. При цьому фонди не гарантують прибутку, і через неефективне управління можливі збитки, які не компенсуються. Якщо внески припиняються, рахунок заморожується, але накопичення можна перевести до іншого фонду раз на півроку.

Більшість НПФ в Україні інвестують кошти обережно, вкладаючи у державні облігації та депозити, а частка активів у нерухомості чи акціях залишається низькою. Інвестиції регулюються лімітами, наприклад, на депозитах можна розмістити не більше 40% коштів. Навіть після початку виплат учасникам нараховується інвестиційний дохід, що збільшує загальну суму виплат [8].

Діяльність НПФ, поєднує переваги та виклики, які потребують ретельного аналізу та вдосконалення. Однією з ключових переваг є захист накопичень у разі ліквідації фонду, коли кошти учасників переводяться до іншого НПФ за їхнім вибором. Це гарантує безпеку заощаджень навіть за

несприятливих обставин. Також позитивним аспектом є те, що інвестиційний дохід продовжує нараховуватися навіть після початку пенсійних виплат, що дозволяє збільшувати загальну суму заощаджень. Консервативна інвестиційна політика фондів, яка базується на вкладенні коштів у державні облігації та депозити, знижує ризики втрат, особливо в умовах економічної нестабільності.

Втім, система має і низку суттєвих викликів. Одним з них є відсутність гарантованого доходу, що означає можливість збитків у разі неефективної інвестиційної стратегії. Обмеження на інвестиції, такі як ліміти на вкладення в депозити (не більше 40%) або в активи одного емітента (до 5%), знижують потенціал дохідності фондів. Крім того, залежність від професіоналізму менеджменту фонду може суттєво впливати на успіх або невдачі інвестиційної політики.

Для підвищення ефективності роботи НПФ варто розглянути кілька кроків. По-перше, розширення інструментів інвестування, зокрема у нерухомість, корпоративні облігації та акції, дозволить досягти більшої диверсифікації та підвищити дохідність. По-друге, необхідно посилити прозорість, надаючи учасникам доступ до повної інформації про стратегії фонду та стан рахунків. По-третє, важливо підвищувати фінансову грамотність громадян, щоб вони могли приймати більш усвідомлені рішення щодо свого пенсійного забезпечення.

Отже, недержавні пенсійні фонди є важливим елементом системи фінансової безпеки громадян у пенсійному віці. Водночас, їх ефективність залежить від якісного управління, прозорості та вдосконалення нормативної бази. Реформування та впровадження більш гнучкої інвестиційної політики можуть значно підвищити довіру до НПФ та їхню роль у забезпеченні стабільності пенсійної системи.

1.3. Еволюція розвитку пенсійної системи України

Пенсійна система України перебуває в процесі розвитку, що супроводжується реформами, спрямованими на вдосконалення механізмів державного управління. Від часу проголошення незалежності України пенсійна система країни пройшла декілька ключових етапів реформування.

Перший етап розвитку пенсійної системи України (1991–2003 рр.) базувався на солідарній моделі, закріпленій Законом України «Про пенсійне забезпечення» від 4 листопада 1991 року. Система передбачала нарахування пенсій залежно від заробітної плати та трудового стажу, регулюючи виплати за віком, інвалідністю, втратою годувальника, а також спеціальні пенсії для державних службовців, суддів, депутатів тощо. У цей період пільги та спеціальні виплати суттєво розширилися, що призводило до розриву в розмірах пенсій — спеціальні перевищували стандартні у 10–15 разів. Частка достроково призначених пенсій також зросла з 7% у 1971 році до 28% у 1997 році, що порушувало принцип соціальної справедливості [1].

У солідарній системі пенсійне забезпечення було поділено на загальне та спеціальне, що залежало від специфіки роботи. Закон України «Про пенсійне забезпечення» регулював виплати, однак у другій половині 1990-х через включення Пенсійного фонду до держбюджету утворилася заборгованість, яка у 1999 році перевищила 2 млрд грн при середній пенсії 60,7 грн, а в деяких регіонах виплати не здійснювалися півроку. Незважаючи на ліквідацію заборгованості з відновленням економіки, розмір пенсій залишався вкрай низьким [29].

У 1993 році Верховна Рада затвердила Концепцію соціального забезпечення, яка передбачала реформу системи, а в 1998 році ухвалено Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [9]. Конституція 1996 року гарантувала соціальний захист громадян за рахунок страхових внесків і бюджетних коштів, передбачаючи відповідність пенсій прожитковому мінімуму. Указ Президента

від 1998 року №291/98 запровадив перехід до трирівневої пенсійної системи, оскільки монополія солідарної моделі була недостатньою. У 2001 році Президент зазначив, що реформа має враховувати міжнародний досвід, включати інвестування пенсійних коштів і поєднуватися з податковими змінами [22].

Пенсійну реформу в Україні було заплановано у три етапи: 2001–2002 рр. — створення основ для реформи та змін у солідарній системі, 2003–2004 рр. — впровадження добровільного пенсійного забезпечення, 2005–2009 рр. — запровадження обов’язкової накопичувальної системи [23].

Таким чином, перший етап розвитку пенсійної системи України заклав основу для подальших реформ, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, фінансової стійкості та адаптації до нових економічних умов. Водночас недоліки солідарної моделі, зокрема низький рівень пенсій і дисбаланс між виплатами, стали поштовхом до переходу на трирівневу систему, яка мала враховувати міжнародний досвід та особливості української економіки.

Другий етап пенсійної реформи, що тривав з 2004 року по 2011 рік, розпочався із впровадження трирівневої пенсійної системи відповідно до законів «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Система складалася з трьох рівнів: солідарного (перший), накопичувального (другий) та недержавного пенсійного забезпечення (третій). Збережено пенсійний вік для чоловіків (60 років) і жінок (55 років), визначено мінімальний страховий стаж для пенсії за віком — 5 років. Мінімальний розмір пенсії встановлювався на рівні прожиткового мінімуму за умови 25 років стажу для чоловіків і 20 — для жінок [16].

На цьому етапі солідарна система пенсійного забезпечення зазнала суттєвих змін: впроваджено систему пенсійного страхування, залежність розміру пенсій від тривалості стажу та заробітної плати, знято обмеження на максимальний розмір виплат. Пенсії почали нараховувати на основі

персоніфікованого обліку, розмежовано джерела фінансування, а соціальні пенсії переведено до системи державної допомоги. Правове регулювання забезпечив Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», паралельно із Законом «Про пенсійне забезпечення», який регулював пільгові виплати. Стратегія розвитку пенсійної системи 2005 року передбачала розбудову трирівневої системи, однак її реалізація залишилася незавершеною. Концепція 2009 року та Програма реформ 2010–2014 років були спрямовані на стабілізацію солідарної системи, запровадження накопичувальної системи, розвиток недержавного страхування та вдосконалення адміністрування пенсійної системи. Однак завдання зі створення соціальної справедливості, спрощення механізмів і забезпечення громадського контролю виконано лише частково [16].

Третій етап, що тривав із жовтня 2011 року по 2014 рік, розпочався з набуття чинності Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Закон був спрямований на вдосконалення пенсійного забезпечення та повноцінне впровадження багаторівневої системи [19]. Основні нововведення включали встановлення максимального розміру пенсії (10 прожиткових мінімумів), підвищення страхового стажу для пенсії за віком із 5 до 15 років, збільшення нормативного стажу для мінімальної пенсії (для жінок із 20 до 30 років, для чоловіків із 25 до 35 років) та поступове підвищення пенсійного віку для жінок із 55 до 60 років протягом 10 років із 2011 року. Також обмежено спеціальні пенсії: підвищено пенсійний вік для держслужбовців (до 62 років), зменшено коефіцієнт заробітку для обчислення пенсій та збільшено період розрахунку заробітку до 60 місяців. Реформа скоротила кількість нових пенсіонерів, однак не вирішила проблеми зростання витрат і дефіциту Пенсійного фонду.

Четвертий етап пенсійної реформи, що розпочався у 2015 році, характеризувався жорсткими заходами економії через кризу та військову напруженість. Було скасовано дострокові пенсії для безробітних, скорочено перелік професій із правом на пільгову пенсію згідно з Постановою Кабінету

Міністрів України № 461 від 24 червня 2016 року, обмежено базовий заробіток для спеціальних пенсій до 60% та запроваджено єдині підходи до їх нарахування відповідно до Законів України від 28 грудня 2014 року та від 3 жовтня 2017 року. Також було підвищено вимоги до стажу, впроваджено оподаткування пенсій і заморожено індексацію виплат. Незважаючи на законодавчі ініціативи, зокрема проєкт Закону України № 6677 від 10 липня 2017 року щодо запровадження накопичувальної системи, модернізація пенсійної системи залишається незавершеною, а дефіцит Пенсійного фонду не вирішено [18;12].

П'ятий етап реформування пенсійної системи, що тривав з 2019 року до початку повномасштабної війни, розпочався з Указу Президента України №837/2019 від 8 листопада 2019 року [20], який визначив напрями впровадження багаторівневої пенсійної системи, розвиток накопичувальної моделі та вдосконалення солідарної складової. Було створено «Пенсійний калькулятор» для автоматичного розрахунку пенсій, запроваджено механізм автоматичного призначення пенсій за віком. Постанова Кабінету Міністрів України №251 від 1 квітня 2020 року «Деякі питання підвищення пенсійних виплат і надання соціальної підтримки окремим категоріям населення у 2020 році» передбачала щомісячну доплату у 500 гривень для пенсіонерів віком від 80 років та одноразову допомогу у 1000 гривень тим, чий пенсії не перевищували 5000 гривень. У травні 2020 року відповідно до цієї постанови було проведено індексацію пенсій. Ці заходи мали на меті підтримку вразливих категорій населення, підвищення прозорості управління Пенсійним фондом та зменшення його дефіциту, але їх реалізація залишилася обмеженою [4].

П'ятий етап реформування пенсійної системи став найбільш продуктивним завдяки впровадженню практичних змін та діджиталізації послуг Пенсійного фонду України. Зокрема, було запроваджено сервіс "Пенсійний калькулятор" для самостійного розрахунку прогнозного розміру пенсії, а також сервіси подання заяв на призначення чи перерахунок пенсії,

замовлення електронних довідок, перегляду електронної трудової книжки, запису на прийом до фахівців фонду та смс-інформування. Ці інновації спростили доступ громадян до адміністративних послуг і зробили взаємодію з Пенсійним фондом прозорішою. Однак початок Великої війни у 2022 році призупинив реформу, змусивши уряд зосередитися на нагальних соціально-економічних питаннях.

У 2022 році Велика війна кардинально змінила економічний ландшафт України, створивши нові виклики для пенсійної системи. Наразі можна виділити ще один етап реформування пенсійної системи, який виник через зміщення акцентів внаслідок війни. Основний акцент зміщено на стабільне функціонування солідарного рівня, соціальний захист пенсіонерів у зонах бойових дій, адаптацію до міграційних потоків та пошук ефективних джерел фінансування за умов обмежених бюджетних ресурсів. Цей етап реформування пенсійної системи характеризується переорієнтацією політики на підтримку найбільш уразливих категорій населення, зокрема пенсіонерів і внутрішньо переміщених осіб, а також забезпечення соціальної допомоги в умовах військових дій і економічної нестабільності. Створення накопичувальної системи відкладається, а зусилля зосереджуються на мінімізації економічних ризиків і підтримці стабільності соціальних виплат.

Реформа децентралізації в Україні, спрямована на перерозподіл владних і фінансових повноважень на місцевий рівень, значно вплинула на роботу та бюджетні повноваження органів Пенсійного фонду України, включаючи головні управління в областях, таких як Чернівецька. Відповідно до Закону України №2620-IX від 21 вересня 2022 року, ПФУ перейняв функції з фінансування та надання соціальних послуг від Фонду соціального страхування України. Це сприяло створенню централізованої системи фінансових розрахунків, яка забезпечує ефективніше використання ресурсів на місцевому рівні [13].

Реформа децентралізації в Україні, зокрема відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №1467 від 30 грудня 2022 року, змінила

фінансування соціальних виплат, яке тепер здійснюється централізовано через Пенсійний фонд України. Головні управління ПФУ в областях, включаючи Чернівецьку, отримали відповідальність за розподіл коштів, облік і взаємодію з місцевими органами влади та соціальними структурами. Постанова правління ПФУ №28-3 від 21 грудня 2022 року закріпила централізований підхід до фінансування, поклавши на головні управління завдання контролю витрат і оптимізації використання ресурсів на місцях. У межах Програми соціально-економічного розвитку на 2024–2026 роки ПФУ також залучений до надання житлових субсидій, модернізації процесів нарахування пенсій і підвищення прозорості операцій. Водночас Пенсійний фонд отримує нові завдання, пов'язані з підтримкою соціальних програм і проектів на місцевому рівні, включаючи допомогу постраждалим від військових дій, що сприяє ефективнішому розподілу ресурсів і посиленню соціальної підтримки громадян [14;5].

У 2024 році Міністерство соціальної політики України оголосило про плани впровадження накопичувальної пенсійної системи з 2026 року, яка має стати важливим етапом реформування пенсійного забезпечення. Проект Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення», оприлюднений 28 жовтня 2024 року, передбачає обов'язкову участь усіх працюючих осіб — працівників, роботодавців та самозайнятих — у системі накопичувального забезпечення. Розмір внесків для працівників починатиметься з 1% заробітної плати у перший рік, зростатиме до 2% у другий і до 3% у третій рік, тоді як роботодавці також вноситимуть аналогічні суми. Для учасників системи передбачено поступове зниження ставки податку на доходи фізичних осіб: до 17% у перший рік, 16% у другий і 15% у третій. Кошти накопичувальної системи, які не підлягатимуть оподаткуванню, будуть власністю учасників і розміщуватимуться на їхніх індивідуальних рахунках. У разі смерті учасника ці кошти успадковуватимуться. На першому етапі внески будуть спрямовуватися до Державного накопичувального пенсійного фонду: 2% із загальної ставки Єдиного соціального внеску (22%) та 3% ПДФО. З

часом учасникам нададуть можливість переводити накопичення у приватні пенсійні фонди [7].

Законопроект передбачає, що накопичувальні кошти не використовуватимуться як податкові надходження, а функціонуватимуть як інвестиційний ресурс для підтримки економічного зростання. Система запрацює після завершення воєнного стану та створення необхідної нормативної та інфраструктурної бази. Основна мета реформи — зниження навантаження на солідарну пенсійну систему, яка залишиться основою пенсійного забезпечення, та забезпечення стабільності виплат у довгостроковій перспективі. Ця реформа, започаткована ще за часів Леоніда Кучми, є однією з найтриваліших в історії України. Якщо вона не зустрінє значного політичного супротиву, це може стати важливим кроком для подолання проблем, пов'язаних із застарілою солідарною системою, та створення сучасної багаторівневої моделі пенсійного забезпечення.

Таким чином, пенсійна система України пройшла кілька етапів реформування. Перший етап (1991–2003) створив солідарну систему, але пільгові пенсії та нерівномірні виплати спричинили дефіцит фонду. Другий етап (2004–2011) запровадив трирівневу систему, але уніфікація законодавства залишилася проблемою. Третій етап (2011–2014) обмежив спеціальні пенсії, проте дефіцит зберігся. Четвертий етап (2015–2022) скоротив пільги та дострокові пенсії, але ефективність була обмеженою. П'ятий етап (2019–2022) розпочав цифровізацію послуг Пенсійного фонду, але війна 2022 року зосередила реформи на підтримці пенсіонерів і внутрішньо переміщених осіб.

Анонсоване Міністерством соціальної політики впровадження другого рівня пенсійної системи з 2026 року є важливим етапом. Накопичувальна система допоможе знизити навантаження на солідарну систему, яка більше не відповідає сучасним умовам, та забезпечить фінансову стабільність пенсійних виплат. Ця реформа сприятиме підвищенню соціальної справедливості й

фінансової стійкості, створюючи основу для надійного пенсійного забезпечення майбутніх поколінь.

Висновки до розділу 1

Пенсійна система є важливим елементом соціальної політики держави, спрямованим на забезпечення фінансової стабільності громадян після завершення трудової діяльності. Визначення пенсійної системи та її основних моделей дає змогу зрозуміти функціональні особливості різних типів пенсійного забезпечення, а також їх вплив на соціальний захист населення. Поняття пенсійної системи охоплює організаційні та фінансово-економічні інститути, спрямовані на забезпечення матеріального забезпечення осіб у період пенсії. Існують різні моделі пенсійних систем, серед яких виділяються солідарна (розподільча), накопичувальна та змішана, кожна з яких має свої переваги та недоліки. Наприклад, солідарна модель, яка ґрунтується на принципі соціальної солідарності, є широко застосовуваною в країнах з розвиненими економіками, проте вона є вразливою до демографічних змін, зокрема до старіння населення. Накопичувальні пенсійні системи, що забезпечують індивідуальні накопичення громадян, більше орієнтовані на фінансову стійкість, але потребують належної інфраструктури та ефективного управління фондами.

Механізм функціонування недержавних пенсійних фондів є важливою складовою пенсійної системи України, оскільки дозволяє забезпечити додаткове пенсійне забезпечення через добровільні накопичення громадян і роботодавців. Недержавні пенсійні фонди виступають як основний інструмент для диверсифікації пенсійних накопичень і зменшення залежності від державних виплат. В Україні функціонують різні форми недержавного пенсійного забезпечення, зокрема відкриті, корпоративні та професійні пенсійні фонди, що дають можливість більшій частині населення долучитися до процесу накопичення. Однак, незначний розвиток цього сектора,

відсутність достатньої інвестиційної активності та низький рівень фінансової грамотності населення зменшують ефективність цієї системи. Хоча недержавні пенсійні фонди теоретично можуть значно підвищити рівень фінансової безпеки пенсіонерів, на практиці вони не здатні вирішити всі проблеми пенсійного забезпечення, особливо у контексті недостатньої інфраструктури та високих фінансових ризиків.

Перед початком повномасштабної війни пенсійна система України опинилася в кризовому стані. Проводячи реформи в напрямку багаторівневого пенсійного забезпечення, уряд не зміг подолати основні виклики, з якими стикалася система, зокрема, недостатній рівень пенсійних виплат, зростаюче навантаження на Пенсійний фонд та неефективність інвестиційної політики недержавних пенсійних фондів. Проблеми, що накопичилися через незавершені реформи та нестабільність фінансування, стали особливо помітними під час глобальних економічних криз. Водночас, відсутність значних змін у соціальному захисті та недостатнє фінансування пенсійної системи стали перешкодою на шляху до забезпечення гідного рівня життя для пенсіонерів.

Отже, незважаючи на численні спроби реформування пенсійної системи в Україні, результати залишаються змішаними. Теоретичні основи пенсійних систем, зокрема моделі солідарності та накопичення, залишаються важливими для подальших змін, але реформа пенсійної системи потребує комплексного підходу, включаючи вдосконалення механізмів управління фондами, розвиток інвестиційної діяльності та забезпечення більшої прозорості у процесах управління. Окрім цього, необхідно зосередити увагу на підвищенні фінансової грамотності населення, що дозволить громадянам більш свідомо ставитися до власного пенсійного забезпечення та брати активнішу участь у системі накопичення пенсійних коштів. Тільки за таких умов пенсійна система України зможе адаптуватися до змінюваних економічних та соціальних реалій і забезпечити соціальну справедливість для всіх громадян у довгостроковій перспективі.

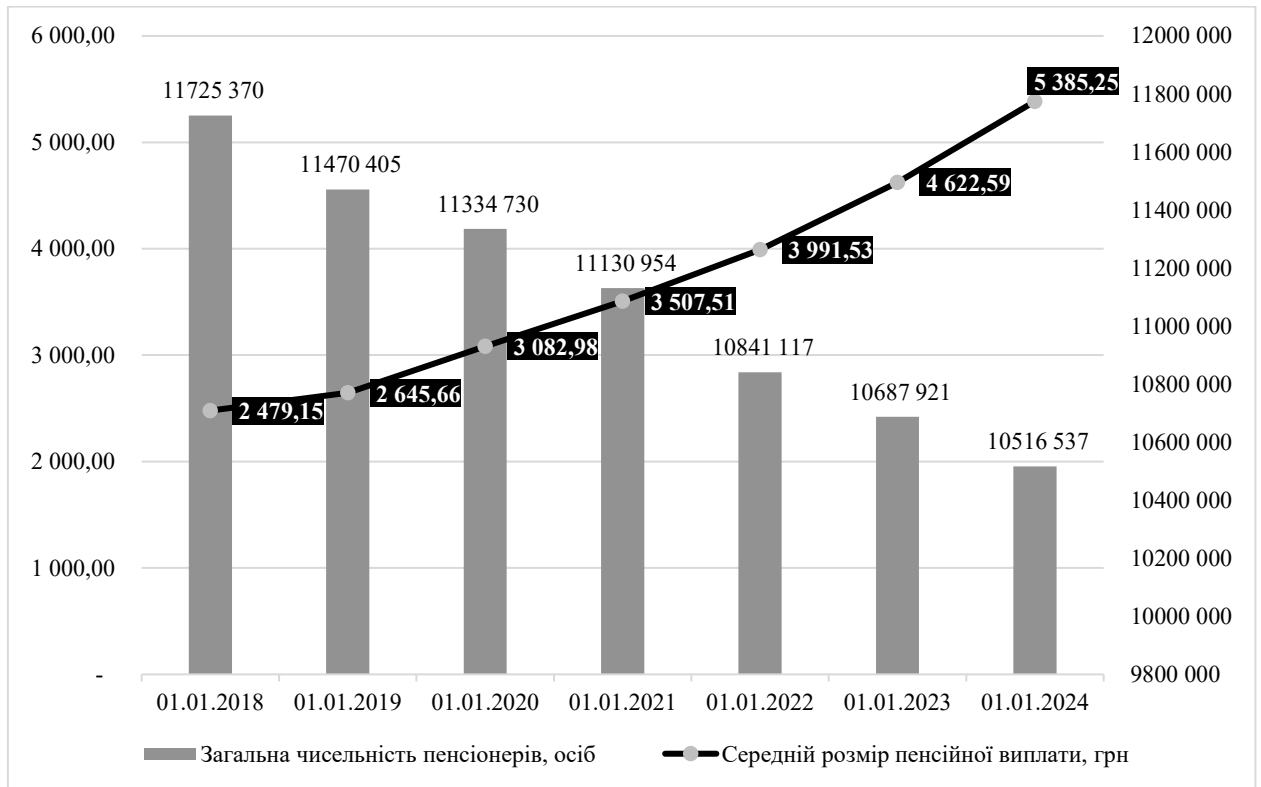
РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка рівня розвитку базової складової пенсійної системи України

Пенсійна система України, особливо її перший рівень, зіштовхується з численними викликами, що загрожують її фінансовій стабільності та спроможності забезпечувати гідний рівень пенсійного забезпечення. Основні проблеми зумовлені демографічними змінами, такими як старіння населення та скорочення чисельності платників єдиного соціального внеску, що призводить до зростання дефіциту Пенсійного фонду. Додатковим ускладненням є значна частка тіньової економіки, яка обмежує надходження до фонду через неофіційне працевлаштування, заниження доходів і несплату внесків. У воєнних умовах ці проблеми загострюються через економічний спад, міграцію населення та збільшення соціальних видатків.

Для детального розуміння сучасного стану та проблем першого рівня пенсійної системи необхідно проаналізувати динаміку чисельності пенсіонерів і середнього розміру пенсійної виплати в Україні у 2018–2024 роках. Цей аналіз дозволить оцінити тенденції у сфері пенсійного забезпечення та визначити основні виклики для формування стратегій розвитку системи. На рисунку 2.1 можемо побачити динаміку чисельності пенсіонерів та середнього розміру пенсійної виплати в Україні з 2018 року по 2024 рік. Протягом аналізованого періоду з 2018 по 2024 рік спостерігається поступове зменшення загальної чисельності пенсіонерів в Україні з 11 725 370 осіб до 10 516 537 осіб (на 1 208 833, тобто 10,31%), що може бути пов'язано з демографічними змінами, зокрема зниженням народжуваності та підвищенням пенсійного віку. При цьому середній розмір пенсійної виплати демонструє стабільне зростання, збільшившись з 2 479,15 грн на початку 2018 року до 5 385,25 грн у 2024 році, а це на 117,22% (2 906,10 грн).

Джерело: складено на основі статистичних даних ПФУ [28]

Рис. 2.1. Динаміка чисельності пенсіонерів та середнього розміру пенсійної виплати в Україні (2018–2024 рр.)

Особливо помітні зміни у динаміці виплат з 2020 року (станом на 1 січня 2022 року загальна чисельність пенсіонерів зменшилася на 2,6%), коли пандемія COVID-19 спричинила додаткове навантаження на бюджет, та у 2022 році, коли розпочалася повномасштабна війна, що вплинуло на економіку країни і, відповідно, на соціальну політику. Зростання середнього розміру пенсійних виплат свідчить про реалізацію державою політики поступової індексації пенсій відповідно до інфляційних процесів і економічної ситуації. Це також вказує на пріоритетність підтримки соціально вразливих категорій населення, незважаючи на обмеженість фінансових ресурсів.

Середній розмір пенсійних виплат в Україні за період 2020–2024 років демонструє на рисунку 2.2 суттєве зростання в усіх регіонах (Додаток В), що свідчить про системну індексацію виплат та адаптацію до економічних змін. У м. Київ середній розмір пенсій збільшився з 4 251,86 грн у 2020 році до 7 248,97 грн у 2024 році. Це найбільше абсолютне зростання – 2 997,11 грн, що

становить 70,49%. Це пов'язано з високим рівнем економічної активності, концентрацією державних службовців, працівників великих підприємств та вищими зарплатами, які впливають на розрахунок пенсій.

Таблиця 2.1

Динаміка середнього розміру призначених пенсійних виплат за регіонами України у 2020–2024 роках з абсолютними та відносними змінами

Регіон	Станом на, грн					Відхилення 01.01.2020-01.01.2024	
	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	01.01.2024	Абсолютне, грн	Відносне, %
Вінницька	2 596,33	2 992,37	3 410,48	3 410,48	4 532,66	1 936,33	74,58
Волинська	2 604,23	2 968,49	3 398,80	3 398,80	4 930,74	2 326,51	89,34
Дніпропетровська	3 485,38	3 954,76	4 466,79	4 466,79	5 891,07	2 405,69	69,02
Донецька	4 003,06	4 516,53	5 602,09	5 602,09	6 622,30	2 619,24	65,43
Житомирська	2 701,12	3 078,58	3 641,53	3 641,53	5 924,22	3 223,10	119,32
Закарпатська	2 463,11	2 814,54	3 202,14	3 202,14	4 262,23	1 799,12	73,04
Запорізька	2 645,20	3 032,47	3 429,59	3 429,59	5 578,83	2 933,63	110,90
Івано-Франківська	3 254,03	3 606,10	4 171,96	4 171,96	4 508,86	1 254,83	38,56
Київська	3 142,60	3 563,10	4 132,41	4 132,41	5 522,56	2 379,96	75,73
Кіровоградська	2 729,57	3 313,94	3 564,10	3 564,10	4 736,96	2 007,39	73,54
Луганська	3 712,03	3 199,25	4 723,34	4 723,34	4 804,70	1 092,67	29,44
Львівська	2 908,27	4 201,57	3 617,30	3 617,30	6 334,23	3 425,96	117,80
Миколаївська	2 872,28	3 276,42	3 741,92	3 741,92	5 020,91	2 148,63	74,81
Одеська	2 938,88	3 434,29	3 831,93	3 831,93	5 094,92	2 156,04	73,36
Полтавська	3 016,31	3 439,13	3 925,16	3 925,16	5 191,82	2 175,51	72,12
Рівненська	2 854,98	3 101,43	3 379,00	3 379,00	6 790,27	3 935,29	137,84
Сумська	2 718,42	2 944,48	3 626,87	3 626,87	4 816,73	2 098,31	77,19
Тернопільська	2 384,03	2 753,72	3 114,68	3 114,68	4 070,43	1 686,40	70,74
Харківська	3 131,07	3 561,90	4 046,24	4 046,24	5 334,50	2 203,43	70,37
Херсонська	2 645,60	3 025,95	3 428,69	3 428,69	4 548,77	1 903,17	71,94
Хмельницька	2 643,26	2 968,45	3 377,91	3 377,91	4 501,65	1 858,39	70,31
Черкаська	2 749,98	3 139,28	3 554,34	3 554,34	4 653,06	1 903,08	69,20
Чернівецька	2 457,90	2 823,32	3 232,30	3 232,30	4 255,55	1 797,65	73,14
Чернігівська	2 704,28	3 175,46	3 648,00	3 648,00	4 875,10	2 170,82	80,27
м. Київ	4 251,86	4 760,60	5 474,46	5 474,46	7 248,97	2 997,11	70,49

Джерело: складено на основі статистичних даних ПФУ [28]

Донецька область, яка має високі показники середніх пенсій (зростання з 4 003,06 грн у 2020 році до 6 622,30 грн у 2024 році, абсолютне збільшення на 2 619,24 грн або 65,44%), вирізняється великою часткою шахтарів. Ця професійна група отримує значні пенсії завдяки важким умовам праці, пільговим схемам та високим доходам, які формують базу для пенсійного

забезпечення. Луганська область має подібну структуру зайнятості, однак її зростання менш інтенсивне (на 1 092,67 грн або 29,43%), що може пояснюватися меншою концентрацією працівників добувної галузі. Крім того, ці області мали потужну промислову базу, що сприяло стабільним внескам до Пенсійного фонду в минулому.

Регіони з високим науково-освітнім потенціалом також показують суттєве зростання. Харківська область демонструє значне зростання середніх пенсій із 3 131,07 грн у 2020 році до 5 334,50 грн у 2024 році (абсолютне зростання на 2 203,43 грн або 70,37%). Це зумовлено високою концентрацією освітян, науковців і військових, чий пенсії розраховуються за спеціальними формулами, враховуючи стаж, рівень доходів і пільги. Крім того, в області зосереджені військові штаби, що додатково впливає на рівень виплат.

Західні регіони, такі як Тернопільська, Закарпатська та Чернівецька області, мають нижчі середні пенсії, зокрема у Тернопільській області вони зросли з 2 384,03 грн у 2020 році до 4 070,43 грн у 2024 році (абсолютне зростання на 1 686,40 грн або 70,76%). Наприклад, у Рівненській області пенсії зросли на 3 935,29 грн (137,84%) – найбільше відносно зростання серед усіх регіонів. Це пояснюється слабшою економічною базою, меншою кількістю великих підприємств та переважанням сільського господарства, де рівень зарплат традиційно нижчий. Однак навіть за таких умов темпи зростання виплат у цих регіонах є досить високими через загальну індексацію пенсій.

Тіньова економіка суттєво впливає на рівень пенсійних виплат у західних регіонах України, адже значна частина населення працювала без офіційного оформлення або за зарплату "в конвертах", що знижувало відрахування до Пенсійного фонду. Масова трудова міграція до країн ЄС, де українці часто працюють нелегально, також обмежує базу для пенсійних нарахунків. Висока частка малого бізнесу та самозайнятих осіб і традиції самозабезпечення у сільських районах ще більше посилюють цю проблему. Як наслідок, пенсійні виплати в цих регіонах залишаються нижчими, попри позитивну динаміку зростання. Для вирішення проблеми необхідно

легалізувати тіньові доходи, впроваджувати податкові стимули, спрощувати процедури працевлаштування та заохочувати мігрантів до офіційної роботи в Україні.

Аналіз даних таблиці 2.2 (Додаток Е) щодо розподілу пенсійних виплат в Україні за період 2020–2024 років, що візуально наведений на рисунку 2.3 у Додатку Є, свідчить про суттєві зміни у структурі пенсійного забезпечення. Відзначається як зростання середніх розмірів пенсій, так і зміни у розподілі кількості осіб за різними діапазонами виплат.

Категорія пенсій понад 10 000 грн демонструє суттєве зростання кількості отримувачів. У 2020 році ця група становила 259 519 осіб (2,3% від загальної кількості пенсіонерів), а до 2024 року їх кількість зросла до 1 151 008 осіб (10,9%). Абсолютний приріст склав 891 489 осіб, а відносний — на 8,6 процентних пунктів. При цьому середній розмір пенсії у цій категорії зріс на 1 869,34 грн, досягнувши 14 786,47 грн у 2024 році. Суттєве зростання кількості пенсіонерів у категорії з виплатами понад 10 000 грн, могло відбутися за рахунок росту пенсійних виплат довічного грошового утримання суддів, впровадження нових індексацій пенсійних виплат та автоматичному коригуванню пенсій відповідно до темпів інфляції. Довічне грошове утримання суддів демонструє найбільш різке зростання серед усіх категорій, за даними таблиці 2.2. У 2018 році середній розмір становив 24 722,27 грн, а у 2024 році – вже 106 057,23 грн. Абсолютне зростання склало 81 334,96 грн, що становить понад 328%. Такий стрімкий приріст пояснюється специфікою нарахування виплат для суддів, які прив’язані до рівня суддівської зарплати, що суттєво зросла у вказаний період.

Діапазон пенсій від 5001 до 10 000 грн також демонструє значне зростання. Кількість пенсіонерів у цій категорії зросла з 1 052 454 осіб у 2020 році (9,3%) до 2 439 503 осіб у 2024 році (23,2%). Абсолютне зростання склало 1 387 049 осіб, а середній розмір пенсії у цьому діапазоні зріс на 76,91 грн за п’ять років, досягнувши 6 841,75 грн.

Натомість у категорії пенсій до 2000 грн відбулося різке скорочення кількості осіб - з 4 029 558 осіб у 2020 році (35,51%) до 64 601 осіб у 2024 році (0,6%). Абсолютне скорочення склало 3 964 957 осіб. Це є найзначнішим зменшенням серед усіх категорій. Незважаючи на збільшення середнього розміру пенсії з 1 404,36 грн у 2020 році до 1 234,09 грн у 2024 році, такі зміни свідчать про зникнення даної категорії через загальне підвищення пенсійних стандартів.

Діапазон пенсій від 2001 до 3000 грн зменшився з 3 872 812 осіб у 2020 році (34,2%) до 3 058 670 осіб у 2024 році (29,1%), що в абсолютних числах становить скорочення на 814 142 осіб. Водночас середній розмір пенсії у цій категорії зріс на 257,11 грн і досяг 2 618,74 грн у 2024 році.

У категорії від 3001 до 4000 грн кількість отримувачів пенсій зросла у перші роки аналізованого періоду, але до 2024 року зменшилася до 2 234 970 осіб, що на 281 515 осіб менше порівняно з 2023 роком. Проте середній розмір пенсії зріс на 104,01 грн у порівнянні з 2023 роком і досяг 3 546,54 грн у 2024 році.

Середній розмір пенсії у категорії від 4001 до 5000 грн залишався майже незмінним протягом аналізованого періоду, але кількість отримувачів у цій групі зросла з 713 132 осіб у 2020 році до 1 567 785 осіб у 2024 році. Абсолютний приріст становить 854 653 осіб, а частка цієї категорії у загальній структурі збільшилася з 6,3% до 14,9%.

Загалом спостерігається перерозподіл у структурі пенсійного забезпечення, спрямований на зменшення частки пенсіонерів з низькими виплатами та зростання кількості осіб у вищих діапазонах. Це свідчить про позитивні тенденції в системі пенсійного забезпечення, хоча зростання середнього розміру пенсій у деяких категоріях є досить повільним. Дані також вказують на необхідність продовження реформ для забезпечення більш рівномірного підвищення пенсійних стандартів.

Таблиця 2.3

Динаміка середніх розмірів пенсій за видами у 2018–2024 рр., грн.

Станом на / Вид пенсій	01.01.18	01.01.19	01.01.20	01.01.21	01.01.22	01.01.23	01.01.24
за віком	2 556,68	2 648,24	3 064,77	3 538,97	3 944,81	4 522,98	5 635,48
по інвалідності	1 952,12	1 994,94	2 480,41	2 679,45	3 269,78	3 790,71	4 892,57
у зв'язку з втратою годувальника	2 209,46	2 254,57	2 699,70	3 012,50	3 730,71	4 416,87	5 873,42
за вислугу років	2 335,09	2 476,92	2 841,74	3 205,53	6 442,85	8 104,90	11 304,16
соціальні пенсії	1 450,56	1 499,59	1 644,25	1 786,06	1 955,56	2 140,03	2 675,83
довічне грошове утримання суддів	24 722,27	28 702,37	45 874,27	67 961,39	90 822,18	96 296,85	106 057,23
пенсії військово- службовців	2 898,41	4 682,05	5 303,01	5 583,21	-	-	-

Джерело: складено на основі статистичних даних ПФУ [28]

Аналіз динаміки середніх розмірів пенсій за видами у 2018–2024 роках, що наведено у таблиці 2.3, демонструє суттєві зміни, що характеризуються загальним зростанням виплат у всіх категоріях. Проте темпи зростання суттєво відрізняються залежно від виду пенсії, що свідчить про нерівномірність державної політики в цьому питанні.

Категорія довічного грошового утримання суддів демонструє найбільше зростання серед усіх видів пенсій. У 2018 році середній розмір виплат становив 24 722,27 грн, а у 2024 році — вже 106 057,23 грн. Абсолютне зростання склало 81 334,96 грн, або 329%. Така динаміка зумовлена суттєвим підвищенням суддівських окладів, що є базою для розрахунку їх пенсій, а також встановленням пенсійного забезпечення на рівні, який відображає високий статус суддівської професії в системі державної політики. Водночас зростання виплат може бути пов'язане із потенційними конфліктами інтересів у процесі судового захисту прав на відновлення пенсійних виплат, а також із прозорістю процедур призначення суддів на посади, що впливає на загальний рівень довіри до судової системи.

Пенсії за вислугу років також демонструють значне зростання. У 2018 році середній розмір виплат у цій категорії складав 2 335,09 грн, а у 2024 році досяг 11 304,16 грн. Абсолютне зростання становить 8 969,07 грн, або 384%.

Такий стрибок пояснюється підвищенням стандартів оплати праці у професійних групах, що підпадають під цю категорію, а також регулярними індексаціями.

Пенсії за віком стабільно зростали протягом усього періоду. З 2 556,68 грн у 2018 році вони зросли до 5 635,48 грн у 2024 році. Абсолютне зростання склало 3 078,80 грн, що становить 120%. Такі зміни зумовлені регулярними індексаціями та підвищенням мінімальної заробітної плати, що безпосередньо впливає на розмір пенсій.

Схожу динаміку демонструють пенсії по інвалідності. У 2018 році середній розмір виплат становив 1 952,12 грн, а у 2024 році — 4 892,57 грн. Абсолютне зростання становить 2 940,45 грн, або 150%. Це свідчить про покращення соціального забезпечення для цієї категорії громадян.

Категорія пенсій у зв'язку з втратою годувальника також демонструє суттєве зростання. У 2018 році середній розмір виплат становив 2 209,46 грн, тоді як у 2024 році він зріс до 5 873,42 грн. Абсолютний приріст становить 3 663,96 грн, або 166%. Така динаміка свідчить про посилення підтримки для сімей, які втратили годувальника.

Соціальні пенсії демонструють найменше зростання серед усіх категорій. У 2018 році їх середній розмір становив 1 450,56 грн, а у 2024 році — 2 675,83 грн. Абсолютне зростання становить 1 225,27 грн, або 84%. Такі темпи свідчать про недостатню увагу до цієї категорії в рамках пенсійної політики.

Пенсії військовослужбовців зростали до 2021 року, досягнувши 5 583,21 грн. У подальші роки дані про їх динаміку відсутні. Це може бути зумовлено змінами в системі нарахування військових пенсій, їх виокремленням у окрему статистичну групу, у зв'язку з повномасштабною війною.

У підсумку, загальна тенденція демонструє зусилля держави щодо покращення пенсійного забезпечення. Пріоритет надається суддям та працівникам зі "вислугою років", що отримали найвищі темпи зростання виплат. Проте недостатнє зростання соціальних пенсій вказує на необхідність

більш збалансованого підходу до реформування системи. Це забезпечить справедливіший розподіл ресурсів між усіма категоріями пенсіонерів.

Особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділити конфлікту інтересів суддів. В Україні судді, як і інші громадяни, мають право звертатися до суду для захисту своїх прав, зокрема щодо відновлення виплати пенсій. Однак у таких випадках може виникати конфлікт інтересів, оскільки суддя виступає одночасно як позивач і як представник судової влади. Практика врегулювання конфлікту інтересів в Україні стикається з викликами через декларативність норм і відсутність ефективних механізмів покарання. Брак реального контролю дозволяє суддям, завдяки їхньому статусу, зв'язкам і механізмам саморегуляції, уникати відповідальності. Це створює ризики вибіркового застосування законодавства, підриваючи авторитет судової влади. Проблема особливо гостра у випадку пенсій довічного утримання суддів, які значно перевищують середній рівень пенсій в Україні. Це викликає суспільне невдоволення через відчуття несправедливості та сумніви у прозорості процедур нарахування таких виплат. Невизначеність і недостатній контроль лише посилюють недовіру до правосуддя та державних інституцій.

Для вирішення цієї проблеми необхідно вдосконалювати законодавство, посилювати контроль за його виконанням і забезпечувати прозорість розгляду справ, що стосуються суддів. Важливо створити умови, за яких судді будуть однаково підзвітні закону, як і інші громадяни, що сприятиме рівності перед законом і справедливості.

В Україні існує обмеження на максимальний розмір пенсії, який не може перевищувати десятикратного прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [16].

З 1 січня 2024 року, відповідно до нового бюджету, прожитковий мінімум для цієї категорії громадян зріс до 2 361 грн, що призвело до збільшення максимальної пенсії з 20 930 грн у 2023 році до 23 610 грн у 2024 році (+2 680 грн). Це обмеження включає всі можливі надбавки, доплати,

підвищення та цільову допомогу, за винятком доплат особам з особливими заслугами перед державою [15].

Водночас пенсії суддів значно перевищують цей ліміт. Наприклад, у 2024 році середній розмір довічного грошового утримання суддів становить 106 057 грн, що більш ніж у чотири рази перевищує встановлений максимум для інших категорій громадян. Така суттєва різниця викликає суспільне обурення, оскільки на тлі обмежень для більшості громадян суддівська пенсія виглядає непропорційно високою.

Ця ситуація підкреслює системну проблему нерівності в пенсійному забезпеченні. Законодавчі обмеження на максимальний розмір пенсій фактично не застосовуються до суддів, оскільки їх виплати регулюються спеціальним законодавством, що враховує особливості статусу та зарплат суддів. Це створює значну нерівність у пенсійному забезпеченні різних категорій населення, підриваючи довіру до системи пенсійного страхування.

Слід зазначити, що збільшення мінімальної пенсії на 268 грн, до 2 361 грн у 2024 році, також було обумовлено зростанням прожиткового мінімуму, який у 2024 році встановлений на рівні 2 920 грн. Проте навіть це підвищення не забезпечує достатнього рівня доходу для більшості пенсіонерів. Таким чином, нерівність у пенсійних виплатах, зокрема привілеї для суддів, потребують перегляду в контексті соціальної справедливості та ефективності пенсійної системи.

Окрім суддів, пенсії, які перевищують встановлений максимальний розмір, можуть отримувати також військові та працівники поліції. Особливості нарахування пенсій цим категоріям регулюються окремим законодавством, зокрема Законом України №2262 «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [25]. У відповідності до цього закону, розмір пенсії за вислугу років для військових становить від 50% до 70% від суми грошового забезпечення, яке вони отримували під час служби. Це дозволяє військовослужбовцям і

правоохоронцям отримувати виплати, що значно перевищують максимальний пенсійний ліміт для інших категорій громадян.

Пенсійна система України створює значну нерівність: більшість пенсіонерів мають суворі ліміти на виплати, тоді як окремі професійні групи отримують значно вищі суми через специфіку роботи та пов'язані ризики. Це посилює відчуття несправедливості, особливо на тлі низьких мінімальних пенсій для більшості населення, і вимагає комплексного перегляду системи для забезпечення балансу між соціальною справедливістю та визнанням професійних заслуг. Оцінка структури доходів Пенсійного фонду, частки власних коштів і державного фінансування є необхідною для визначення сучасного стану системи та вирішення ключових проблем в умовах економічних викликів.

Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2019 рік (Додаток Ж) свідчить про стабільність фінансової системи державного пенсійного забезпечення з певними аспектами для вдосконалення. Загальний дохід бюджету Пенсійного фонду склав 780 145,8 млн грн, перевищивши плановий показник на 7 489,6 млн грн (101,0%). Власні доходи склали 463 120,3 млн грн, що на 11 183,6 млн грн (102,5%) більше за план, із яких основну частку забезпечив єдиний соціальний внесок — 428 464,3 млн грн (перевиконання на 6 918,7 млн грн, 101,6%). Це свідчить про стабільне функціонування системи соціального страхування та покращення дисципліни сплати внесків. Перевиконання коштів від підприємств, які покривають витрати на професійні пенсії, склало 19,7% понад план.

Фінансування з державного бюджету досягло 249 751,6 млн грн, перевищивши план на 913,9 млн грн (100,4%), але частина витрат на пенсійне забезпечення, зокрема військовослужбовців, недофінансована на 8 908,7 млн грн (96,1%). Покриття дефіциту Пенсійного фонду склало 26 508,4 млн грн, перевищивши план на 58,9%.

Серед позитивних тенденцій — перевиконання доходів від користування тимчасово вільними коштами фонду (115,0% плану) та

фінансування пенсій іноземним пенсіонерам на 30,4% більше плану. Однак відхилення за окремими статтями демонструють і необхідність підвищення ефективності управління бюджетом.

Недовиконання бюджету спостерігалось за кількома напрямками. Кошти на страхові виплати, пов'язані з COVID-19, реалізовані лише на 28,5%, що свідчить про затримки у виконанні заходів. Дострокові пенсії за рахунок фонду безробіття профінансовані лише на 8,6% плану, вказуючи на значну неефективність. Програми підтримки внутрішньо переміщених осіб і громадян з особливими заслугами також не були виконані на 100%. У 2019 році видатки Пенсійного фонду України становили 746 277,4 млн грн (96,6% плану), з недовиконанням 26 378,7 млн грн. Основні витрати були спрямовані на пенсійне забезпечення (673 812,6 млн грн, 97,1% плану). Перевиконання зафіксовано за статтею пенсій військовослужбовцям (102,4%), що демонструє стабільність фінансування цієї категорії. Водночас недовиконані статті включали оплату доставки пенсій (96,4%), соціальне страхування (93,9%) і компенсацію витрат на соціальні послуги (78,0%). Видатки на заходи, пов'язані з COVID-19, реалізовано лише на 28,5%, а витрати на житлові субсидії — на 89,2%. Незважаючи на високий рівень виконання основних статей бюджету, недофінансування окремих програм вказує на потребу вдосконалення механізмів планування, оптимізації витрат і посилення контролю за виконанням бюджету для усунення диспропорцій у фінансуванні.

У 2020 році Пенсійний фонд України виконав дохідну частину бюджету на 95,2%, отримавши 466 259,6 млн грн із запланованих 489 835,4 млн грн (Додаток 3). Основним джерелом доходів Пенсійного фонду у 2020 році були власні надходження, які склали 281 751,5 млн грн (93,8% плану), з яких єдиний соціальний внесок забезпечив 254 509,3 млн грн, але недоотримано 19 664,6 млн грн (92,8% виконання). Перевиконання спостерігалось за надходженнями від підприємств на покриття витрат на пенсії за професійними списками (119,8%) та коштами на виплату пенсій іноземним пенсіонерам (117,8%).

Кошти з державного бюджету становили 180 738,5 млн грн (99,9% плану), переважно спрямовані на пенсійне забезпечення військовослужбовців (102,9% виконання). Успішно реалізовано погашення заборгованості за рішеннями судів (100%) і виплати, пов'язані з наслідками COVID-19 (99,1%). Проте виконання програми одноразової допомоги застрахованим особам склало лише 43,5%, що вказує на труднощі реалізації.

Видатки фонду склали 479 343,3 млн грн (97,9% плану), з яких основна частина витрачена на пенсійне забезпечення за державним страхуванням (97,2%) і виплати військовим (100,8%). Адміністративні витрати виконано повністю, однак оптимізації потребують розрахунково-касове обслуговування (78,7%) та доставка пенсій (90,1%).

Рік завершився залишком власних коштів у 945,0 млн грн, що значно перевищує початковий показник (162,7 млн грн), свідчаючи про ефективне управління фінансами. Однак залишаються виклики з виконання доходів, особливо за статтею єдиного соціального внеску, та з реалізацією соціальних програм.

У 2021 році Пенсійний фонд України забезпечив виконання бюджету на рівні 98,4% за доходами та 100% за видатками (Додаток II). Загальний обсяг доходів Пенсійного фонду у 2021 році склав 512 765,0 млн грн із запланованих 521 185,9 млн грн, із недовиконанням у 8 420,9 млн грн. Власні доходи становили 334 185,7 млн грн (97,1% плану), основним джерелом яких був єдиний соціальний внесок — 301 433,1 млн грн. Через економічні складнощі та наслідки пандемії COVID-19 недоотримання за цією статтею склало 9 106,8 млн грн. Водночас перевиконання спостерігалось за коштами від підприємств на пенсійні списки (114,0%) та доходами від банків (142,4%).

Фінансування з державного бюджету виконано на 100,9% і склало 174 740,9 млн грн. Це дозволило компенсувати дефіцит коштів фонду, перевиконаний на 10,8%, і забезпечити виконання основних програм, включаючи пенсійне забезпечення військовослужбовців (99,5%) та погашення судових заборгованостей (100%).

Видатки фонду склали 520 945,1 млн грн (100% плану), з основними напрямками — пенсійним забезпеченням за страхуванням (100,2%) та військовими пенсіями (100,9%). Адміністративні витрати були профінансовані повністю, однак видатки на розрахунково-касове обслуговування виконані лише на 75,5%, а на доставку пенсій — на 99,0%, що потребує оптимізації.

Рік завершився з мінімальним залишком власних коштів у -4,3 млн грн, що свідчить про повне використання фінансових ресурсів. Незважаючи на недовиконання доходів за окремими статтями, забезпечено стабільність пенсійних виплат. Однак необхідно посилити збір єдиного соціального внеску та вдосконалити механізми реалізації соціальних програм, особливо в умовах пандемії.

У 2022 році, попри повномасштабну війну, Пенсійний фонд України забезпечив стабільність фінансової системи (Додаток І). Загальні доходи Пенсійного фонду у 2022 році склали 620 423,1 млн грн, перевищивши план на 2,2% завдяки перевиконанню власних доходів (104,5%) і додатковому фінансуванню з державного бюджету. Єдиний соціальний внесок як основне джерело доходів перевищив план на 5,6%, досягнувши 375 420,0 млн грн, що свідчить про ефективну мобілізацію ресурсів навіть у складних умовах війни. Державне фінансування склало 209 277,9 млн грн (101,2% виконання), зокрема, перевиконання за статтею покриття дефіциту фонду (164,4%) компенсувало зростання витрат на підтримку пенсіонерів та внутрішньо переміщених осіб.

Видатки фонду становили 617 893,5 млн грн (99,6% плану). Основні витрати спрямовані на пенсійне забезпечення за загальнообов'язковим страхуванням (99,8% виконання). Адміністративні витрати профінансовано повністю, однак витрати на доставку пенсій виконані лише на 78,7% через логістичні труднощі, спричинені війною. Пенсійне забезпечення військовослужбовців виконано на 95,1%, а оплата послуг із доставки пенсій на 85,7%, що також вказує на вплив воєнного стану.

Попри економічний спад і міграцію, що зменшили базу для сплати ЄСВ, фонд зміг забезпечити виплату пенсій і ключових соціальних програм завдяки підтримці державного бюджету. Досягнутий рівень виконання доходів і видатків демонструє стійкість системи, проте необхідно вдосконалити логістику та процеси доставки пенсій, щоб мінімізувати наслідки воєнних викликів.

У 2023 році Пенсійний фонд України продемонстрував фінансову стабільність і забезпечив виконання бюджету, незважаючи на складні умови воєнного стану (Додаток І). Доходи Пенсійного фонду у 2023 році склали 495 724,3 млн грн, перевищивши план на 2,3%. Основним джерелом залишився єдиний соціальний внесок, який забезпечив 428 464,3 млн грн (101,6% виконання), що свідчить про часткове відновлення економічної активності навіть в умовах війни. Перевиконання також зафіксовано за коштами від підприємств на пенсійні списки, що покращило ефективність цієї статті доходів.

Державне фінансування склало 249 751,6 млн грн (100,4% виконання), з яких значну частину спрямовано на покриття дефіциту фонду (перевиконання на 58,9%) для забезпечення пенсій військовослужбовцям та компенсації витрат, пов'язаних із воєнним станом. Це дозволило підтримувати стабільність соціальних виплат.

Видатки фонду становили 746 277,4 млн грн (96,6% плану), переважно спрямовані на пенсійне забезпечення за загальнообов'язковим страхуванням (97,6%) та військові пенсії (96,1%). Адміністративні витрати профінансовано повністю, проте витрати на доставку пенсій (88,7%) і розрахунково-касове обслуговування (83,7%) потребують оптимізації через логістичні виклики. Програми, пов'язані з наслідками COVID-19, виконані лише на 28,5%, що свідчить про зниження їхньої актуальності.

Рік завершився із залишком коштів у 4 670,8 млн грн, що демонструє стабільне управління фінансами. Попри виклики війни, перевиконання основних доходів, зокрема ЄСВ, свідчить про адаптивність економіки та

ефективність фонду. Подальша робота має бути спрямована на вдосконалення логістики та скорочення дефіциту для забезпечення стійкості пенсійної системи.

Для розрахунку ефективності витрат Пенсійного фонду України, можна використати співвідношення фактичних видатків до запланованих, що визначає відсоток виконання бюджету. Це дозволяє оцінити, наскільки ефективно було використано кошти у порівнянні з планом.

Таблиця 2.4

Динаміка виконання бюджету Пенсійного фонду України
за 2019–2023 рр.

Показники	2019	2020	2021	2022	2023
Фактичні видатки, грн	435 942 311,6	479 343 318,5	520 945 086,7	590 098 397,6	746 277 444,0
Заплановані видатки, грн	438 603 838,0	489 610 586,5	521 185 903,4	606 880 330,2	772 656 159,0
Ефективність витрат, %	99,39	97,90	99,95	97,23	96,59

Джерело: складено на основі статистичних даних ПФУ [28]

Згідно даних таблиці 2.4, у період 2019–2023 років спостерігається поступове зростання як фактичних, так і запланованих видатків Пенсійного фонду України. Це обумовлено як загальними економічними факторами, так і впливом кризових подій, включаючи пандемію COVID-19 та повномасштабну війну, що почалася у 2022 році. Ефективність витрат демонструвала стабільність, проте в 2022–2023 роках спостерігається тенденція до зниження. Фактичні видатки зросли з 435,9 млрд грн у 2019 році до 746,3 млрд грн у 2023 році (+71,2%), тоді як заплановані видатки збільшилися з 438,6 млрд грн до 772,7 млрд грн (+76,2%).

У 2020 році приріст видатків на 43,4 млрд грн був зумовлений пандемією COVID-19 та соціальними програмами. У 2022–2023 роках витрати різко зросли через підвищене пенсійне навантаження, виплати внутрішньо переміщеним особам і забезпечення військовослужбовців у зв'язку з війною. Ефективність витрат у 2019 році становила 99,39%, що вказує на майже повну відповідність запланованих і фактичних видатків. Найвищий показник

ефективності досягнуто у 2021 році — 99,95%, завдяки точному плануванню та управлінню коштами. У 2022 році ефективність знизилася до 97,23%, а у 2023 році — до 96,59%, зумовлено ускладненнями воєнного часу, нестабільністю економіки та логістичними викликами. Розрив у 2023 році між запланованими (772,7 млрд грн) і фактичними (746,3 млрд грн) видатками у 26,4 млрд грн свідчить про труднощі реалізації окремих програм у кризових умовах.

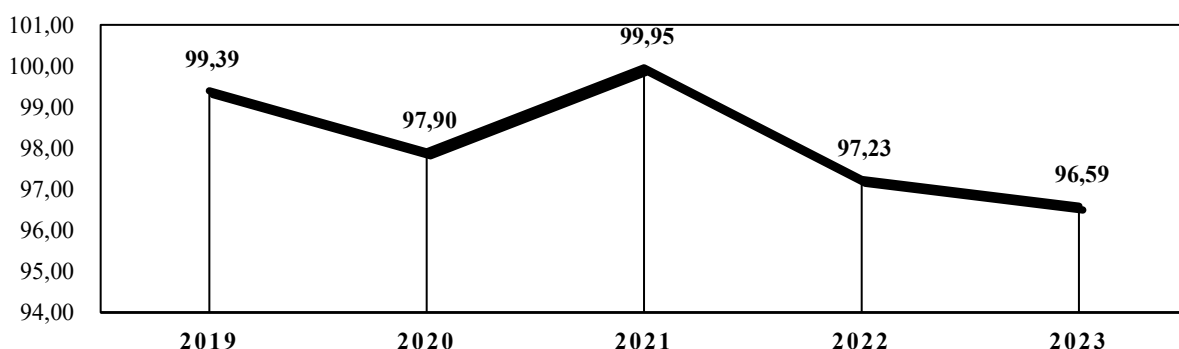

Рис.2.4. Динаміка ефективності виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2019–2023 роки, %

Пандемія COVID-19 у 2020–2021 роках спричинила зростання видатків на підтримку громадян, включаючи одноразові виплати, соціальну допомогу та компенсації. У 2022–2023 роках основним фактором збільшення витрат стала війна, що вимагала додаткових виплат військовослужбовцям, внутрішньо переміщеним особам та покриття дефіциту Пенсійного фонду.

Рисунок 2.4 демонструє зміну ефективності витрат Пенсійного фонду України протягом 2019–2023 років. У 2019 році ефективність витрат становила 99,39%, що вказує на майже повне виконання плану. У 2020 році показник знизився до 97,90% через пандемію COVID-19, яка ускладнила виконання деяких бюджетних статей. У 2021 році ефективність досягла максимуму — 99,95%, завдяки точному плануванню та управлінню фінансами, а також відновленню після COVID-19. Однак у 2022 році вона знизилася до 97,23% через вплив війни, зростання додаткових витрат і невиконання окремих

програм. У 2023 році показник знизився до 96,59%, що відображає вплив війни, економічну нестабільність та логістичні виклики.

Динаміка бюджету Пенсійного фонду за 2019–2023 роки демонструє адаптацію до кризових умов, зберігаючи високу ефективність витрат. Подальші зусилля мають бути спрямовані на оптимізацію витрат, покращення логістики та вдосконалення реалізації соціальних програм у складних умовах.

У період 2019–2023 років структура надходжень до Пенсійного фонду України зазнала значних змін, які наглядно можна побачити на рисунку 2.5. Основними джерелами фінансування Пенсійного фонду залишалися власні кошти, переважно за рахунок єдиного соціального внеску, та кошти Державного бюджету України. Частка власних коштів у загальному обсязі доходів зростає з 31,0% у 2019 році до 63,54% у 2023 році, що свідчить про підвищення фінансової незалежності фонду. У грошовому еквіваленті власні кошти збільшилися з 241,9 млрд грн до 495,7 млрд грн за цей період (таблиця 2.5). Це зростання обумовлене підвищенням мінімальної заробітної плати, збільшенням кількості платників ЄСВ у легальному секторі та покращенням адміністрування збору внесків.

Таблиця 2.5

Структура надходжень до Пенсійного фонду України за 2019-2023 рр.

Показники	Фактично виконано за				
	2023 рік	2022 рік	2021 рік	2020 рік	2019 рік
Власні кошти, грн	495 724 310,4	403 933 071,9	335 130 680,2	281 914 223,6	241 851 150,0
Кошти Державного бюджету України, грн	284 421 494,7	216 490 033,90	177 634 343,3	184 345 393,2	193 105 546,4
Власні кошти, %	63,54	51,78	42,96	36,14	31,00
Кошти Державного бюджету України, %	36,46	27,75	22,77	23,63	24,75

Джерело: складено на основі статистичних даних ПФУ [28]

Частка коштів з державного бюджету знизилася з 24,75% у 2019 році до 36,46% у 2023 році, що демонструє зменшення залежності фонду від

державного фінансування. Однак у абсолютних значеннях ці надходження залишаються значними та зросли з 193,1 млрд грн у 2019 році до 284,4 млрд грн у 2023 році. Збільшення фінансування з бюджету у 2022–2023 роках пов’язане з необхідністю покриття дефіциту фонду в умовах війни, коли зросли витрати на підтримку пенсіонерів, внутрішньо переміщених осіб і додаткові соціальні програми.

Ріст частки власних коштів у структурі доходів фонду свідчить про зменшення залежності від бюджетного фінансування. Це є позитивною динамікою, адже фонд стає більш самодостатнім, що забезпечує стабільність у довгостроковій перспективі. Водночас у 2022–2023 роках фінансування з державного бюджету залишалося критично важливим для забезпечення поточних потреб фонду, враховуючи економічні виклики війни.

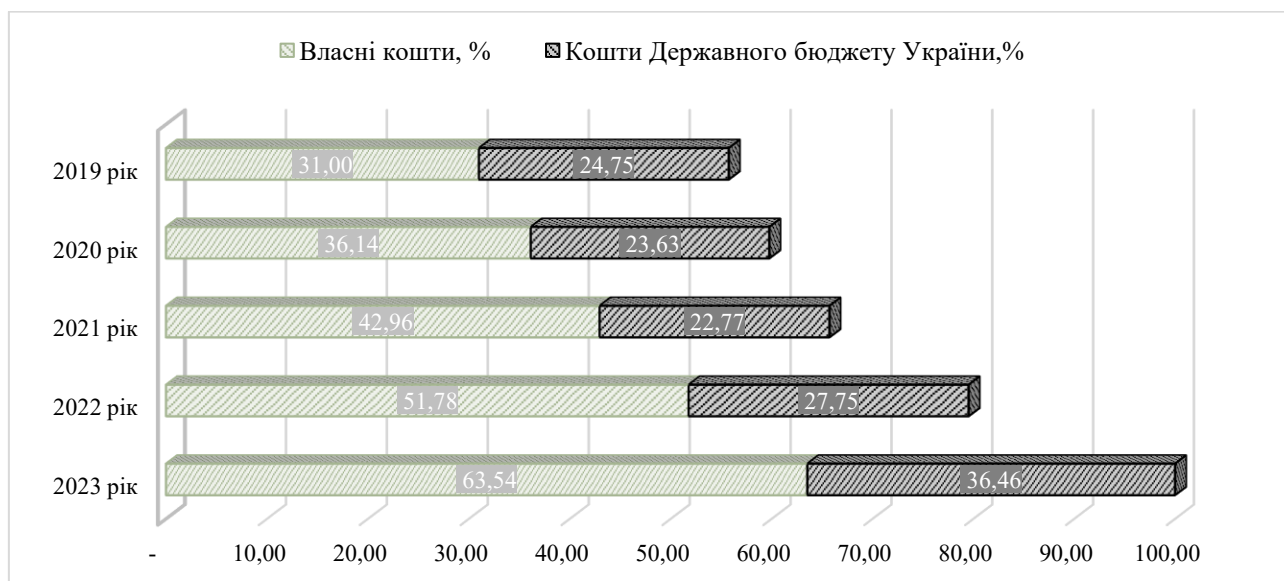

Рис.2.5. Структура надходжень до Пенсійного фонду України за 2019–2023 рр. (фактичні значення), %

У 2019–2023 роках Пенсійний фонд України продемонстрував значне зростання власних доходів та ефективність їх збору. Збільшення частки власних коштів свідчить про зростання фінансової незалежності фонду, навіть у складних умовах війни. Водночас у 2022–2023 роках значна роль державного фінансування підкреслила необхідність бюджетної підтримки у кризових ситуаціях. У 2023 році фонд досяг суттєвого прогресу у зменшенні

заборгованості перед Казначейством, скоротивши її з 70 млрд грн на початок 2022 року до 10 млрд грн на початок 2024 року. Це свідчить про ефективну роботу з ліквідації боргового тягаря. Проте структура доходів фонду все ще має слабкі місця, які потребують уваги для забезпечення довгострокової фінансової стабільності.

Зростання власних доходів Пенсійного фонду, яке перевищило плани, здебільшого забезпечено підвищеними відрахуваннями із заробітних плат військових. Частка ЄСВ, що сплачується за рахунок бюджету, зросла до 48% у 2023 році, тоді як реальний сектор економіки демонструє повільний ріст, що створює ризики для сталості системи на тлі демографічних викликів та міграції.

Кількість пенсіонерів зменшується через підвищення вимог до страхового стажу, а поступове збільшення пенсійного віку до 2028 року тимчасово стримує приріст пенсіонерів. Однак ці заходи не вирішують довгострокових проблем. Компромісні механізми розрахунку та індексації пенсій уповільнюють зростання витрат, але знижують купівельну спроможність виплат.

Державні трансферти залишаються важливим джерелом фінансування, забезпечуючи 36% доходів фонду. У 2023 році видатки становили 746,3 млрд грн, що на 16% більше, ніж у 2022 році, але на 24,5 млрд грн менше від запланованого, через обмежені ресурси або складнощі виконання бюджетних програм.

Поточна ситуація у пенсійній системі є наслідком тимчасових компромісів, які не вирішують основних проблем, пов'язаних із демографічними змінами, економічними викликами та міграцією. Стабільність системи залежить від зміцнення реального сектора економіки, легалізації доходів та системних реформ.

2.2. Проблематика розвитку недержавної компоненти пенсійної системи України

Другий рівень пенсійної системи України, зокрема недержавні пенсійні фонди (НПФ), виступає ключовим елементом для забезпечення фінансової стабільності громадян у майбутньому. Потенціал накопичувальної пенсійної системи залишається недооціненим через низький рівень участі населення, обмежену ефективність управління активами та проблеми регуляторного характеру. НПФ відіграють роль важливого інструменту формування додаткових пенсійних заощаджень, проте їх розвиток стримується як зовнішніми факторами (економічні кризи, низька фінансова грамотність), так і внутрішніми (недостатня прозорість, обмежена довіра).

У період з 2012 по 2023 роки спостерігається суттєве скорочення кількості недержавних пенсійних фондів НПФ та їх адміністраторів в Україні, що можна побачити на рисунку 2.2.1. Кількість НПФ зменшилася з 84 у 2012 році до 63 у 2023 році, що відображає загальну тенденцію до скорочення активних учасників ринку. Найбільш стрімке зменшення відбулося в період 2015–2017 років, зокрема, у 2015 році кількість НПФ знизилася на 15,07% порівняно з попереднім роком. Також за цей період кількість адміністраторів НПФ зменшилася з 34 у 2012 році до 19 у 2023 році, із найбільш різкими скороченнями у 2016 році (на 15,15%) та 2017 році (на 21,43%). Стабілізація спостерігається лише з 2020 року, коли показники залишаються відносно сталими. Така динаміка може свідчити про структурні проблеми ринку, зокрема, регуляторні складнощі, низький рівень довіри інвесторів та недостатню зацікавленість у розвитку накопичувальних пенсій.

На графіку 2.6 представлено динаміку загальної кількості учасників НПФ та учасників, які отримали пенсійні виплати, за період 2018–2023 років. Загальна кількість учасників НПФ демонструє незначне зменшення: з 855,3 тис. осіб у 2018 році до 886,3 тис. осіб у 2023 році. Абсолютне зростання за цей період склало +31 тис. осіб (+3,62%). Водночас кількість учасників, які

отримали пенсійні виплати, збільшилася з 81,3 тис. осіб у 2018 році до 93,3 тис. осіб у 2023 році, що в абсолютному вираженні становить +12 тис. осіб (+14,76%).

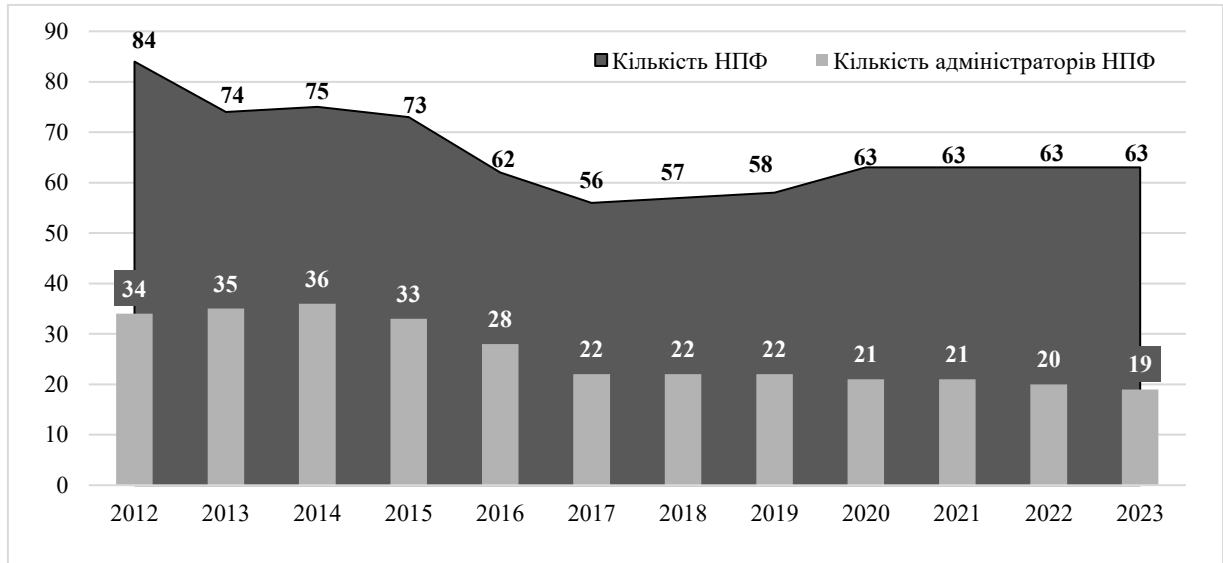

Рисунок 2.6. Динаміка кількості недержавних пенсійних фондів та їх адміністраторів в Україні у 2012–2023 роках

Найбільший приріст загальної кількості учасників НПФ спостерігався у 2019 році (+19,3 тис., +2,26%), тоді як у 2022–2023 роках кількість знизилася на 1,5 тис. осіб (-0,17%), що може бути зумовлено складною економічною ситуацією через війну. Кількість учасників, які отримали пенсійні виплати, показала стабільне зростання протягом усього періоду, із найбільшим приростом у 2020 році (+3,1 тис., +3,69%) та 2023 році (+1,4 тис., +1,52%).

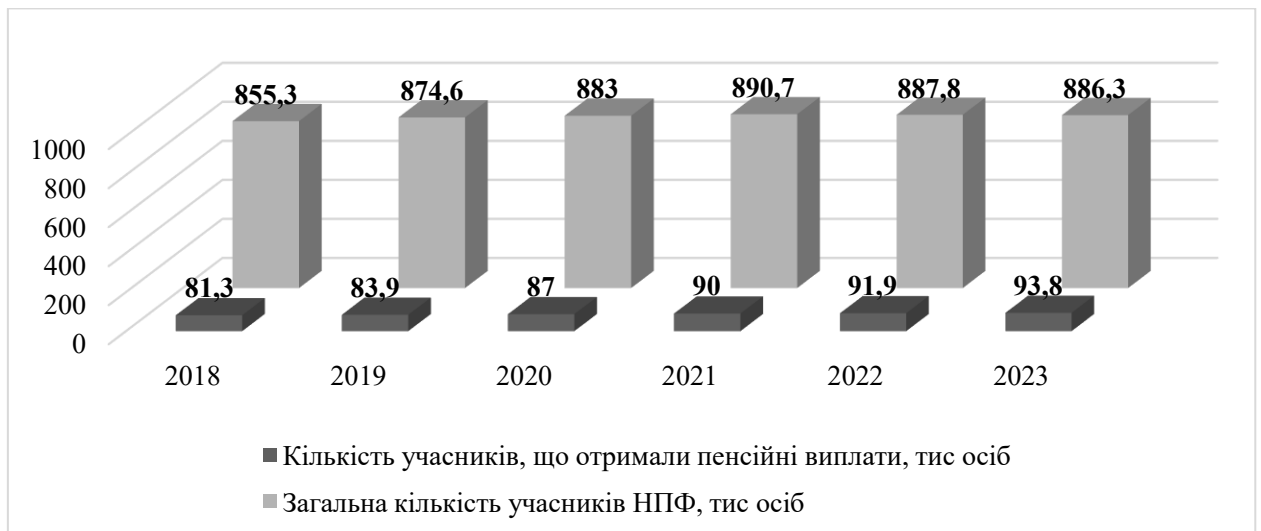

Рисунок 2.7. Динаміка загальної кількості учасників НПФ та учасників, які отримали пенсійні виплати, у 2018–2023 роках

Загальний аналіз показує, що частка учасників, які отримали пенсійні виплати, зростала швидшими темпами, ніж загальна кількість учасників НПФ. Це свідчить про поступове завершення пенсійних програм для частини учасників та можливе зниження залучення нових учасників, що вимагає уваги до покращення стимулів та підвищення довіри до НПФ.

У період 2018–2023 років динаміка основних показників діяльності НПФ України, що наведений у таблиці 2.6, демонструє позитивну тенденцію, хоча темпи зростання поступово сповільнюються, особливо після 2022 року, що можна пов'язати із впливом воєнного стану. Найбільші темпи приросту спостерігалися у 2018–2019 роках, коли суттєво зросли кількість укладених пенсійних контрактів (+12,06%), вартість активів НПФ (+14,50%) та сума інвестиційного доходу (+24,46%). Період 2019–2020 також демонстрував високу динаміку, зокрема приріст внесків від фізичних осіб (+35,02%) та постійних виплат на визначений строк (+40,29%). Це свідчить про активізацію громадян у використанні накопичувальних пенсійних механізмів.

З 2022 року спостерігається помітне уповільнення темпів зростання або навіть скорочення окремих показників. Зокрема, загальна кількість учасників НПФ у 2022–2023 роках знизилася на 0,17%, що може свідчити про погіршення економічної ситуації через війну. Хоча загальна вартість активів продовжує зростати (+17,94% у 2023 році порівняно з 2022 роком), темпи приросту пенсійних внесків і виплат поступово знижуються. Сума інвестиційного доходу та прибуток від інвестування активів показали найбільші стрибки у 2023 році, що вказує на можливе відновлення активності інвестиційних стратегій.

У загальному періоді з 2018 по 2023 рік найбільші зростання спостерігалися у внесках від фізичних осіб (+258,45%), постійних виплатах на визначений строк (+222,16%) та вартості активів НПФ (+78,12%). Сума інвестиційного доходу зросла на 131,29%, що свідчить про збереження ефективності управління активами навіть в умовах складних зовнішніх

обставин. Загальний аналіз показує стійкість системи НПФ та її потенціал для подальшого розвитку, попри негативні впливи війни. Загалом динаміка показників НПФ вказує на стійкий розвиток накопичувальної пенсійної системи, але також підкреслює необхідність подальшого вдосконалення механізмів залучення коштів та оптимізації витрат.

Таблиця 2.6

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів
України у 2018–2023 роках

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Темпи приросту, %					
							2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2022/ 2021	2023/ 2022	2023/ 2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Загальна кількість учасників НПФ, тис осіб	855,3	874,6	883	890,7	887,8	886,3	2,26	0,96	0,87	- 0,33	- 0,17	3,62
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис	68,8	77,1	87,8	95,5	96,1	96,9	12,06	13,88	8,77	0,63	0,83	40,84
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	2745	3143	3564	3875	4146	4890	14,50	13,37	8,73	7,00	17,94	78,12
Пенсійні внески, всього, млн грн, у т.ч.:	2001	2161	2378	2618	2819	3043	8,01	10,05	10,11	7,67	7,95	52,12
- від фізичних осіб	172,1	222,7	300,7	425,2	506,7	616,9	29,40	35,02	41,40	19,17	21,75	258,45
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	-	50,00	-	-	-	50,00
- від юридичних осіб	1828	1937	2076	2192	2300	2414	6,00	7,13	5,63	4,89	4,95	32,05
Пенсійні виплати, млн грн, у т.ч.:	809,9	947,4	1107	1287	1461	1662	16,98	16,89	16,24	13,51	13,73	105,17
- одноразові пенсійні виплати	546,5	621,3	649,9	711,1	757,4	809,9	13,69	4,60	9,42	6,51	6,93	48,20
- постійні виплати на визначений строк	264,4	326,1	457,5	576,1	703,7	851,8	23,34	40,29	25,92	22,15	21,05	222,16
Сума інвестиційного доходу, млн грн	1768	2200	2636	2957	3286	4089	24,46	19,80	12,21	11,10	24,44	131,29
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн грн	1441	1811	2180	2429	2684	3404	25,71	20,35	11,43	10,50	26,84	136,29
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	327,2	389,1	456,1	528,7	602	684,7	18,92	17,22	15,92	13,86	13,74	109,26

Джерело: складено автором на основі [10]

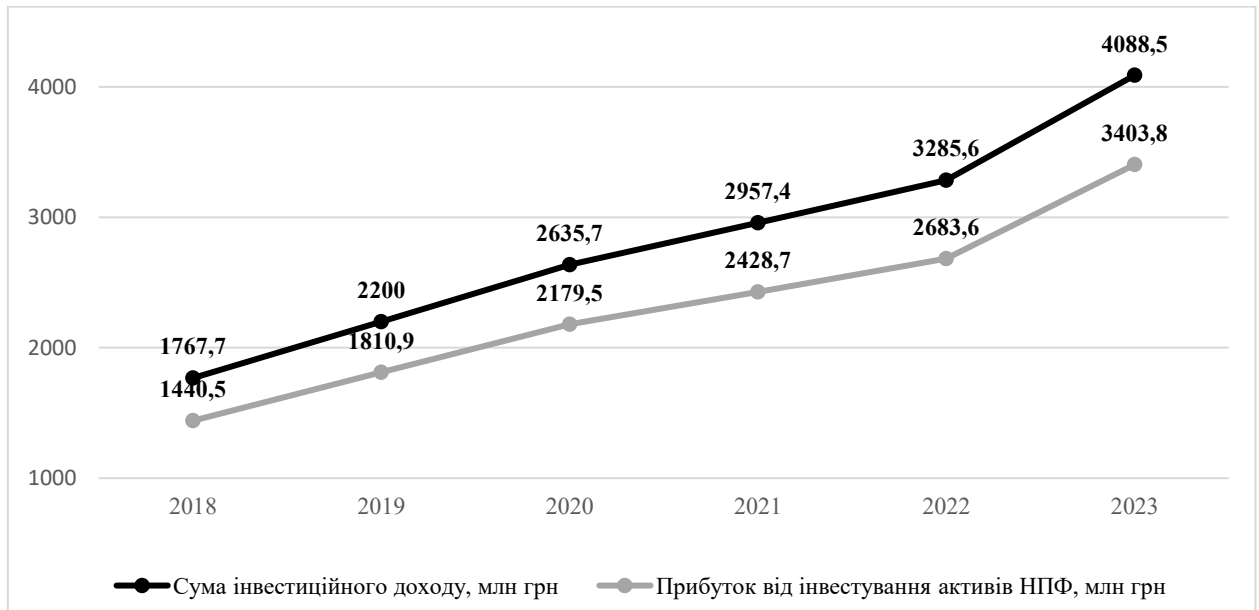

Рисунок 2.8. Динаміка загальної кількості учасників НПФ та учасників, які отримали пенсійні виплати, у 2018–2023 роках

Також варто зазначити, що у період 2022–2023 років прибуток від інвестування активів НПФ досяг найбільшого показника за весь аналізований період, зрісши на 26,84% і досягнувши 3403,8 млн грн, що видно на рисунку 2.8. Це можна пояснити більш агресивною інвестиційною політикою фондів в умовах інфляційного тиску, що стимулювало переорієнтацію активів у високоприбуткові інструменти, такі як державні облігації воєнного часу, що стали популярними через їхню надійність і високі ставки дохідності. Крім того, стабілізація фінансових ринків у другій половині 2023 року могла сприяти підвищенню ефективності управління активами, навіть попри загальні економічні труднощі, пов’язані з війною.

Таблиця 2.7

Зміни у структурі інвестованих пенсійних активів НПФ
з 2019 по 2023 рр., %

Назва активу	2019	2020	2021	2022	2023	Темп приросту (2023/2019)
1	2	3	4	5	6	7
Державні цінні папери	45,9	47,3	46,6	45	49,4	7,63
Грошові кошти	38,9	38,8	33,3	40,2	43	10,54
Облігації підприємств	7,5	5,4	10,9	9	3,7	- 50,67
Об'єкти нерухомості	2,8	2,5	2,8	2,6	0,9	- 67,86
Дебіторська заборгованість	2,1	1,1	1,1	1,2	1,2	- 42,86

Продовження таблиці 2.7

Акції	1,4	1,4	1,7	1	0,9	- 35,71
Інші інвестиції	0,8	0,5	0,4	0,3	0,2	- 75,00
Облігації внутрішніх місцевих позик	0,4	2,7	2,9	0,3	0,2	- 50,00
Банківські метали	0,2	0,3	0,3	0,1	0,5	150,00
Всього:	100	100	100	100	100	-

Джерело: складено автором на основі [10]

У таблиці 2.7 наведено зміни у структурі інвестованих пенсійних активів НПФ за період 2019–2023 років, що відображають динаміку перерозподілу коштів між різними видами активів. Найбільшу частку інвестованих активів протягом усього періоду займали державні цінні папери, які зросли з 45,9% у 2019 році до 49,4% у 2023 році, із темпом приросту +7,63%. Це свідчить про збільшення довіри до державних фінансових інструментів, особливо у кризовий період.

Водночас частка грошових коштів збільшилася на 10,54%, досягнувши 40,2% у 2023 році. Така тенденція може свідчити про збереження ліквідності в умовах економічної нестабільності. Облігації підприємств та дебіторська заборгованість продемонстрували суттєве скорочення: частка облігацій підприємств зменшилася на 50,67%, а дебіторської заборгованості — на 42,86%. Це може бути наслідком зниження довіри до корпоративних боргових інструментів і спробою мінімізувати ризики.

Частка акцій скоротилася на 35,71%, що відображає зменшення інвестицій у ризиковані активи. Також відзначається зникнення інвестицій у інші інструменти та облігації внутрішніх місцевих позик, які у 2023 році не представлені. Натомість частка банківських металів, хоча й залишилася незначною, зросла втричі, з 0,2% у 2019 році до 0,5% у 2023 році (+150%), що може свідчити про використання золота як засобу хеджування ризиків.

Загальний аналіз показує, що структура інвестованих активів змістилася в бік безпечніших і більш ліквідних інструментів, таких як державні цінні папери та грошові кошти, що характерно для кризових періодів і умов підвищеної невизначеності.

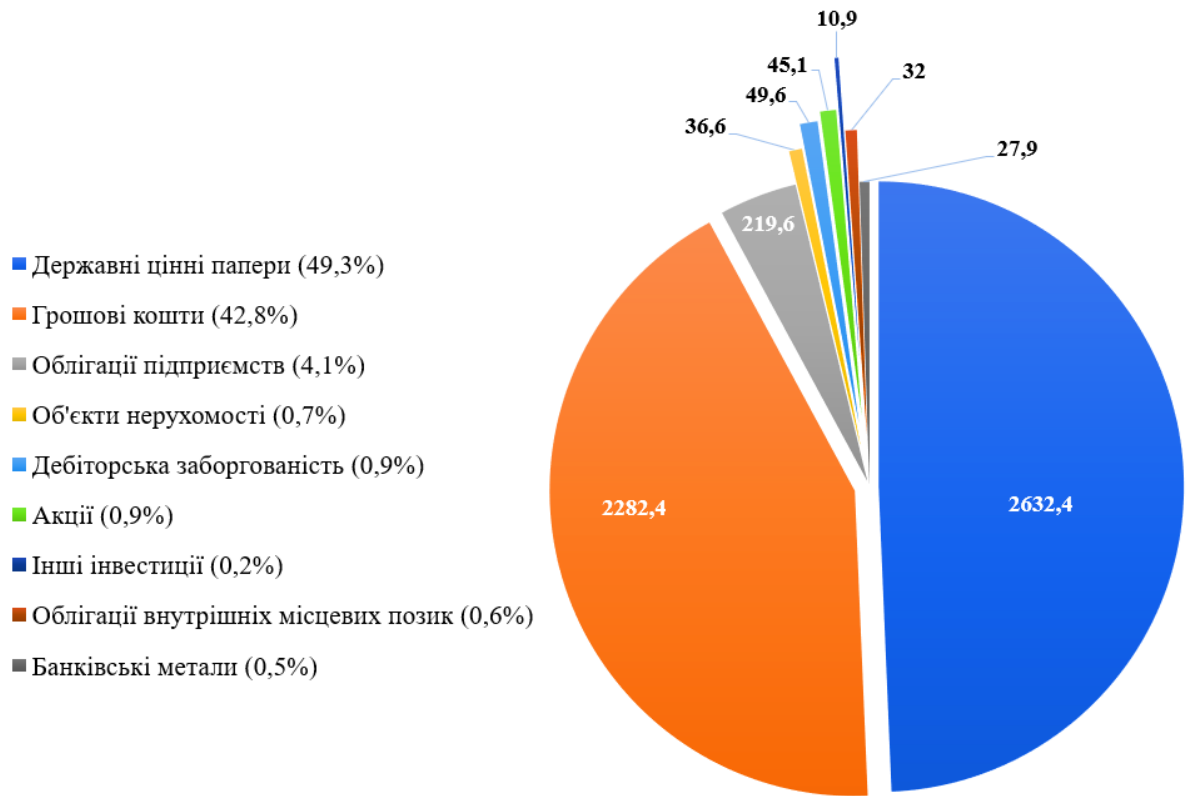

Рисунок 2.9. Структура інвестованих пенсійних активів НПФ станом на 30.03.2024, млн. грн., %

На діаграмі 2.9 представлено актуальну структуру інвестованих пенсійних активів недержавних пенсійних фондів (НПФ), що відображає основні напрями розподілу активів станом на кінець липня 2024 року. Найбільшу частку активів займають державні цінні папери, які становлять 49,3% (2632,4 млн грн), що свідчить про домінуючу роль цього інструменту завдяки його стабільності та високій дохідності, особливо в умовах економічної нестабільності.

Другою за величиною категорією є грошові кошти, які складають 42,8% (2282,4 млн грн). Висока частка ліквідності в портфелі може бути зумовлена потребою забезпечити гнучкість управління активами у короткостроковій перспективі, зокрема через невизначеність економічної ситуації.

Облігації підприємств займають лише 4,1% (219,6 млн грн), що вказує на зниження довіри до корпоративного сектору в умовах високих ризиків. Інші категорії, такі як об'єкти нерухомості (0,7%), дебіторська заборгованість (0,9%), акції (0,9%), облігації внутрішніх місцевих позик (0,6%) та банківські

метали (0,5%), мають незначну частку, що свідчить про низький рівень диверсифікації в менш популярні активи.

Актуальна структура інвестиційного портфеля демонструє зосередженість на збереженні стабільності та мінімізації ризиків шляхом пріоритетного інвестування у державні цінні папери та ліквідні грошові кошти, що відповідає сучасним викликам та підходам до управління активами у період економічної турбулентності.

Отже, другий рівень пенсійної системи України, представлений НПФ, демонструє поступовий розвиток, незважаючи на виклики, пов'язані з економічними кризами та війною. У період 2018–2023 років основні показники діяльності НПФ свідчать про зростання вартості активів (+78,12%) і залучення учасників, хоча темпи цього зростання поступово сповільнюються. Кількість укладених пенсійних контрактів у період 2018–2023 років зросла на 40,84%, збільшившись із 68,8 тис. до 96,9 тис., що свідчить про поступове підвищення інтересу до накопичувальної пенсійної системи. Загальна кількість учасників НПФ за цей період зросла на 3,62%, досягнувши 886,3 тис., однак темпи приросту знизилися у 2022–2023 роках, відображаючи вплив воєнного стану та економічної нестабільності. Водночас структура інвестованих активів у 2024 році відображає пріоритетність безпечних і ліквідних інструментів, таких як державні цінні папери (49,3%) та грошові кошти (42,8%), що відповідає стратегіям мінімізації ризиків у складних умовах. Основними викликами залишаються низький рівень довіри до корпоративних інструментів і недостатня диверсифікація інвестицій. Це потребує вдосконалення регуляторної політики та підвищення фінансової грамотності населення для зміцнення накопичувальної пенсійної системи та забезпечення її стабільності у довгостроковій перспективі.

Висновки до розділу 2

Пенсійна система України стикається з численними проблемами, що впливають на її ефективність і стійкість, як на першому, так і на другому рівні. Перший рівень (солідарна система) перебуває під значним фінансовим тиском через демографічну кризу: співвідношення працюючих до пенсіонерів у 2023 році склало критично низький показник — 1:1,4. Це спричинило значний дефіцит Пенсійного фонду України, який перевищив 200 млрд грн, посилюючи залежність системи від державного бюджету. Низький рівень офіційних зарплат і велика частка «тіньової економіки» обмежують надходження до фонду, тоді як потреба у фінансуванні зростає через збільшення кількості пенсіонерів. Відсутність ефективних механізмів адміністрування внесків і недостатня індексація пенсій погіршують ситуацію, викликаючи невдоволення серед громадян і знижуючи рівень соціального захисту.

Другий рівень (накопичувальна система) досі не впроваджений у повному обсязі, що значно обмежує можливості громадян забезпечувати додаткові джерела доходу на пенсії. У 2023 році загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів (НПФ) зросла лише на 3,62% порівняно з 2018 роком, що свідчить про недостатнє залучення населення до цієї системи. Основна частка активів НПФ зосереджена у державних цінних паперах (49,3%) та грошових коштах (42,8%), що свідчить про орієнтацію на безпечні та ліквідні інструменти. Водночас обмежена диверсифікація активів і зменшення інвестицій у корпоративні інструменти демонструють низький рівень довіри до ринку цінних паперів. Основними перешкодами є недостатня фінансова грамотність населення, відсутність чіткої законодавчої бази для другого рівня та обмеження інвестиційних можливостей фондів.

Для вирішення цих проблем необхідно впроваджувати системні заходи. Перший рівень потребує удосконалення механізмів адміністрування внесків, посилення боротьби з «тіньовою економікою» та впровадження ефективної

індексації пенсій для забезпечення їхньої актуальності. Другий рівень вимагає активізації законодавчих ініціатив для його повноцінного запуску, розширення можливостей НПФ у диверсифікації активів, запровадження прозорого регулювання їхньої діяльності та популяризації серед населення. Особливу увагу слід приділити інформаційним кампаніям, спрямованим на підвищення фінансової грамотності громадян і стимулювання їхньої участі в накопичувальній системі. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню стійкості пенсійної системи України, зменшенню залежності від державного бюджету та підвищенню рівня соціального захисту громадян.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Реформування пенсійної системи: міжнародний досвід і можливості його імплементації в Україні

На даний момент в Україні налічується близько 14 мільйонів працездатних осіб, тоді як до війни їх було приблизно 18 мільйонів. Таким чином, кількість працездатного населення зменшилася на 4,5 мільйона. Кількість пенсіонерів становить 10,3 мільйона, що означає, що на одного пенсіонера припадає менше одного працюючого громадянина. Це важливий аспект, оскільки солідарна пенсійна система залежить від внесків, які сплачують працюючі, забезпечуючи наповнення Пенсійного фонду [3].

З огляду на зменшення кількості працездатного населення та неспроможність забезпечити необхідний баланс між працюючими та пенсіонерами, виникає об'єктивна потреба у докорінній перебудові пенсійної системи. Як свідчить досвід України, попередні етапи реформування мали обмежений успіх через відсутність комплексного підходу та системної реалізації змін. У сучасних умовах необхідно шукати нові підходи до вирішення цього питання, орієнтуючись на кращі практики інших країн, які успішно модернізували свої пенсійні системи, адаптуючи їх до демографічних та економічних викликів.

Важливо зазначити, що ефективне бюджетування державних пенсійних фондів вимагає збалансованого підходу, який враховує інтереси як нинішніх, так і майбутніх поколінь, забезпечуючи фінансову стійкість та соціальну справедливість. Країни з успішними пенсійними системами, такі як Нідерланди, Данія та Австралія, демонструють важливість багаторівневого підходу та постійної адаптації до змінних умов. Згідно з дослідженням консалтингових компаній Mercer та CFA Institute [34], рейтинг найуспішніших пенсійних систем світу очолюють країни «класичного Заходу»: Нідерланди,

Данія та Австралія. Далі йдуть Швеція, Норвегія, Швейцарія та Німеччина. Ключова характеристика пенсійних систем цих країн — багаторівневий устрій. Зазвичай, пенсійне забезпечення працює одночасно.

Пенсійна система складається з трьох основних рівнів: перший — державний або солідарний, що забезпечує виплату базової пенсії; другий — професійний або приватний, де передбачені обов’язкові внески до пенсійних фондів залежно від доходу учасників; і третій — добровільний, який дає змогу накопичувати додаткові кошти.

За даними аналітиків Mercer, найуспішніші пенсійні системи досягли своїх результатів завдяки одночасному функціонуванню всіх трьох рівнів. У Нідерландах, які очолюють рейтинг, пенсіонери отримують приблизно 80% від свого передпенсійного доходу. Крім обов’язкових першого та другого рівнів, 28% громадян країни роблять добровільні пенсійні накопичення ще в молодому віці, що є одним із найвищих показників у Європі. Для порівняння, у Німеччині цей показник сягає 56%, у Швеції — 36%, а в Данії, Норвегії та Австралії — 22% і 20% відповідно [34].

У Данії діє універсальна пенсійна система, яка охоплює все населення країни. Право на базову пенсію залежить від тривалості проживання, а не від сплати внесків. Для отримання повної пенсії необхідно прожити в країні щонайменше 40 років. Нині пенсійний вік становить 67 років, і планується його поступове підвищення до 68 років у 2030 році та до 69 років у 2035 році. Державна пенсія складається з базової суми та надбавки. Базова частина дорівнює 78 564 датським кронам на рік (близько 10 тисяч євро), що становить приблизно 21% від середньої зарплати працездатного населення.

Крім державної пенсії, у Данії активно розвинені накопичувальні схеми, які працюють на основі добровільних внесків. Близько 90% працюючих громадян сплачують такі внески, які становлять від 10% до 18% їхньої заробітної плати. Сумарні активи приватних пенсійних фондів перевищують 4 трильйони крон (396 мільярдів доларів США), що у півтора рази більше, ніж ВВП країни. Пенсійна система Данії поєднує державну підтримку з

індивідуальними накопиченнями, стимулюючи громадян самостійно дбати про своє забезпечення у старості. Такий підхід дозволяє компенсувати невисокий рівень державної пенсії та забезпечує стабільність системи в умовах демографічних викликів.

У Швеції діє трирівнева система, що включає державну розподільчу пенсію, обов'язкові накопичувальні внески та добровільні приватні пенсійні заощадження. Такий підхід дозволяє диверсифікувати джерела фінансування пенсій та зменшити ризики, пов'язані з кожною окремою системою. Крім того, змішані системи сприяють більшій гнучкості та адаптивності до змінних економічних та демографічних умов [37].

У відповідь на демографічні зміни багато країн підвищують офіційний пенсійний вік або запроваджують стимули для пізнішого виходу на пенсію. Це допомагає зменшити фінансовий тиск на пенсійні системи та збільшити період накопичення внесків. Наприклад, у Німеччині та Франції були проведені реформи, спрямовані на підвищення пенсійного віку та зміну формули розрахунку пенсій для забезпечення стійкості системи. Такі заходи сприяють збалансуванню між тривалістю трудової діяльності та періодом отримання пенсійних виплат, що є важливим для довгострокової фінансової стабільності пенсійних фондів [33].

Держави регулярно переглядають та реформують свої пенсійні системи, враховуючи економічні реалії та демографічні тенденції. Наприклад, у Німеччині та Франції були проведені реформи, спрямовані на підвищення пенсійного віку та зміну формули розрахунку пенсій для забезпечення стійкості системи. Такі реформи можуть включати зміну структури внесків, перегляд інвестиційної політики пенсійних фондів та впровадження нових механізмів соціального захисту для забезпечення адекватного рівня життя пенсіонерів [30].

Топ-10 найбільших пенсійних фондів у Північній Європі демонструють успішні практики управління активами, які можуть стати прикладом для України у створенні ефективної пенсійної системи. Аналіз цих фондів

дозволяє виявити стратегії довгострокового інвестування, диверсифікації портфелів та забезпечення стабільного фінансування пенсій, що є важливим для нашої країни в умовах реформування пенсійного забезпечення [41].

На діаграмі (Додаток Й) представлені 10 найбільших пенсійних фондів у країнах Північної Європи за 2022 рік (крім одного за 2023 рік). Найбільшим фондом є Норвезький урядовий пенсійний фонд Global із активами €1,185.50 млрд, що значно перевищує активи інших фондів. Друге місце займає шведський Alecta pensionsförsäkring із активами €101.92 млрд. Серед данських фондів найбільшим є PFA з €90.35 млрд, а Данський пенсійний фонд (Danica Pension) посідає четверте місце з €86.29 млрд. Шведський Sjunde AP-fonden (AP7) має €85.32 млрд активів. Інші норвезькі, фінські та шведські фонди, такі як Kommunal Landspensjonskasse (KLP) (€62.47 млрд), Keva (€62.24 млрд), Ilmarinen (€56.26 млрд), Varma (€56.20 млрд) та AMF Pensionsförsäkring AB (€49.56 млрд), мають значно менші активи порівняно з лідером. Діаграма демонструє суттєву концентрацію активів у Норвезькому урядовому пенсійному фонді Global. Аналізуючи ці фонди, можна зробити висновок, що їх успіх ґрунтується на трьох ключових принципах: довгострокова стратегія інвестування, максимальна прозорість у діяльності та диверсифікований портфель активів.

На діаграмі Додатку К відображено структуру активів Норвезького урядового пенсійного фонду за період 2020–2022 років. Основну частину активів становлять акції, частка яких зменшилася з 73,09% у 2020 році до 69,12% у 2022 році, хоча їх загальна вартість зросла. Водночас суттєво збільшилися вкладення в державні облігації – з 13,96% до 17,42%, а також зросли інвестиції в облігації, прив'язані до інфляції. Частка вкладень у нерухомість поступово зростала, досягнувши 2,65% у 2022 році, а інфраструктура залишалася незначною складовою активів. Від'ємні значення спостерігаються в категоріях фінансових деривативів та інших активів, які збільшилися до -€1,875 млн та -€32,499 млн відповідно. Загалом розмір активів фонду стабільно зростає, демонструючи стійке управління капіталом.

PFA, третій за величиною пенсійний фонд у Північній Європі, є провідним данським пенсійним фондом із активами у розмірі приблизно €90.35 мільярда станом на грудень 2021 року. Фонд обслуговує близько 1,3 мільйона клієнтів, включаючи приватних осіб, корпоративних клієнтів та самозайнятих осіб. Його метою є забезпечення фінансової безпеки та стабільного доходу після виходу на пенсію [41].

Аналіз структури активів PFA показує, що більшу частину портфеля займають інвестиційні активи, пов'язані з продуктами на основі ринкових ставок (понад 56% у 2022 році). Це відображає стратегію фонду, спрямовану на довгострокове зростання та стабільний прибуток. Значна частка портфеля також припадає на облігації (приблизно 23%), що забезпечує стабільність у випадках коливань на фінансових ринках. Деривативи (10.41%) використовуються для хеджування ризиків, а нерухомість (5.56%) додає портфелю диверсифікації. Інвестиції в акції, депозити та кредити становлять меншу частину портфеля, підкреслюючи фокус на безпечних і стійких інвестиціях.

Українські недержавні пенсійні фонди (НПФ) можуть взяти за основу цей розподіл активів, оскільки він забезпечує ефективне управління ризиками та стабільність у складних економічних умовах. Зокрема, великий акцент на інвестиції у ринкові продукти та облігації може допомогти українським НПФ забезпечити довгострокову прибутковість і фінансову стабільність для учасників. Водночас додавання нерухомості та деривативів до портфеля може слугувати інструментом для диверсифікації та хеджування ризиків, що є актуальним в умовах економічної невизначеності в Україні. Такі стратегії можуть сприяти розвитку більш надійної та ефективної пенсійної системи.

Враховуючи міжнародний досвід, реформування пенсійної системи України потребує запровадження структурних змін, спрямованих на фінансову стабільність та соціальну справедливість. Успішні практики країн, таких як Данія, Нідерланди та Швеція, демонструють ефективність багаторівневих моделей пенсійного забезпечення, які поєднують солідарні

виплати, обов'язкові накопичення та добровільні програми. Імплементація цих підходів з урахуванням українських соціально-економічних умов дозволить адаптувати пенсійну систему до демографічних викликів, підвищити рівень довіри громадян та забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів.

Першочерговим завданням є забезпечення дієвості трирівневої пенсійної системи. На першому рівні необхідно забезпечити стабільність солідарного підходу до виплат, зменшивши залежність від державного бюджету. Станом на 2023 рік частка державних трансфертів у фінансуванні Пенсійного фонду становила близько 36%, що є суттєвим навантаженням на бюджет. Покращення збору ЄСВ, який забезпечує понад 60% доходів фонду, є ключовим завданням. Зокрема, боротьба з тіньовою зайнятістю, яка охоплює близько 25% економіки, дозволить значно збільшити надходження. Другий рівень повинен передбачати обов'язкові накопичувальні внески для працівників. Відрахування на рівні 2–5% від заробітної плати дозволять створити додатковий резерв для пенсійних виплат. Третій рівень має стимулювати добровільні накопичення через податкові пільги для учасників приватних фондів.

Необхідно поступово підвищувати пенсійний вік та мінімальний страховий стаж. У країнах ЄС, таких як Німеччина, пенсійний вік досяг 67 років, а у Данії його планують підвищити до 69 років до 2035 року. В Україні, де пенсійний вік для жінок та чоловіків становить 60 років, а мінімальний стаж 30 років, доцільно розпочати поступове підвищення цих показників. Це дозволить зменшити навантаження на пенсійну систему та збільшити період сплати внесків.

Розвиток накопичувальних фондів є критично важливим. На кінець 2023 року в Україні працювало 63 недержавні пенсійні фонди, сукупні активи яких становили 4,890 млрд грн, або 0,001% ВВП, що є вкрай низьким показником. Рекомендується створити регуляторну базу, яка гарантуватиме прозорість

інвестиційної діяльності та захист коштів від інфляції через диверсифікацію інвестиційних портфелів.

Цифровізація пенсійної системи є одним із ключових напрямів реформ. Запровадження єдиної цифрової платформи для обліку внесків, прогнозування пенсійних виплат та адміністрування дозволить знизити витрати на управління фондом, які в 2023 році становили близько 5% бюджету фонду. Це також сприятиме підвищенню прозорості системи та зменшенню ризиків корупції.

Для підвищення довіри до системи та стимулювання участі в накопичувальних програмах необхідно запустити широкомасштабну освітню кампанію. За даними досліджень, лише 5,5% українців беруть участь у недержавних пенсійних фондах, що свідчить про низький рівень фінансової грамотності. Інформування громадян про переваги накопичувальних програм дозволить залучити більше учасників.

Державне фінансування пенсійної системи має бути оптимізоване. У 2023 році витрати Пенсійного фонду склали 746,3 млрд грн, з яких близько 36% покривалися бюджетними трансфертами. Поступове зменшення цієї залежності через збільшення власних надходжень є необхідним для забезпечення фінансової стійкості системи.

Довгострокова стабільність системи потребує адаптації до демографічних змін. Рекомендується перегляд формули розрахунку пенсій із врахуванням прогнозованого збільшення тривалості життя до 72 років до 2030 року. Введення стимулів для пізнішого виходу на пенсію, таких як надбавка 5% за кожний додатковий рік роботи, дозволить збалансувати систему.

Для підвищення ефективності впровадження реформ необхідно створити систему моніторингу та аудиту. Ключовими індикаторами мають стати рівень участі у накопичувальних програмах, зростання середніх розмірів пенсій та відповідність виплат мінімальним соціальним стандартам.

3.2. Актуальні проблеми реформування ПСУ

Для ефективного реформування пенсійної системи України та визначення напрямків її розвитку важливо враховувати ключові виклики, зокрема демографічні зміни та економічні наслідки. Масова міграція українців за кордон, яка сягнула понад 6 мільйонів осіб, суттєво скоротила базу платників податків, особливо ЄСВ, що критично впливає на стійкість пенсійної системи. Податковий тягар нині лягає виключно на працюючих громадян, які залишилися в Україні. У 2023 році надходження від ЄСВ склали 428,5 млрд грн, перевищивши планові показники на 5,6%, однак це досягнуто переважно за рахунок відрахувань із зарплат військових. Скорочення кількості платників збільшує дефіцит Пенсійного фонду, який у 2023 році сягнув 249,8 млрд грн і був покритий державними трансфертами. Це посилює залежність від бюджету та вказує на необхідність реформування системи для зменшення навантаження на солідарний рівень.

Скорочення бази платників податків в Україні підтверджує необхідність переходу до накопичувального пенсійного забезпечення, яке розподіляє відповідальність за майбутнє між державою та громадянами. Така система знижує навантаження на солідарний рівень, сприяє фінансовій стабільності та адаптується до демографічних викликів, забезпечуючи індивідуальні резерви для пенсійних виплат. Однак відмова Верховної Ради ухвалити законопроект № 9212 про накопичувальне пенсійне забезпечення підкреслює складність погодження реформ із вимогами МВФ та Світового банку. МВФ наполягає на забезпеченні фінансової стійкості пенсійної системи, уникненні додаткового бюджетного тиску та врахуванні демографічних змін, які ускладнюють прогнозування надходжень і витрат. Світовий банк вимагає створення прозорої інституційної бази для накопичувальних пенсій та розробки довгострокових моделей, що гарантують ефективне управління активами. Відсутність таких розрахунків та плану впровадження накопичувальної

системи значно гальмує реформу, залишаючи податковий тягар на солідарному рівні [38].

Тіньова економіка значною мірою впливає на фінансову стабільність Пенсійного фонду України, зумовлюючи значні втрати бюджету через різні схеми ухилення від оподаткування. Якщо говорити про поточний стан, за даними аналітичних центрів CASE-Україна, ЕЕП, ICET, за 2023 рік [31]. (Додаток Г) найбільшу проблему становлять зарплати "в конвертах". Аналіз даних таблиці наведеної у додатку Д, демонструє суттєвий вплив різних схем тіньової економіки на державний бюджет України, особливо в умовах повномасштабної війни, яка створила додаткові економічні виклики. Значне збільшення обсягів втрат через схеми "зарплати в конвертах" (зростання середнього значення обсягів тіньової економіки на 160 млрд грн або 86,49%, а втрат бюджету — на 82,5 млрд грн або 91,67%) вказує на поглиблення проблеми ухилення від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ). Це створює негативні наслідки для Пенсійного фонду, оскільки зменшує надходження, які формують основу пенсійних виплат. Причиною цього може бути як загальне зниження економічної стабільності, так і зростання неформального сектору праці через воєнні дії.

Подібна тенденція спостерігається в категорії "сірий імпорт, контрабанда", де середнє значення обсягів тіньової економіки зросло на 100 млрд грн (27,78%), а втрати бюджету — на 28,5 млрд грн (24,78%), яку можемо наглядно побачити на рисунках 3.1 та 3.2. Це свідчить про ускладнення контролю на митницях і посилення контрабандних потоків, що стало можливим через збройний конфлікт. Зростання в категорії "заниження оборотів ФОП" є надзвичайно значним: середнє значення обсягів тіньової економіки збільшилося на 160 млрд грн (228,57%), а втрати бюджету — на 7,1 млрд грн (267,92%). Це вказує на зростання зловживань спрощеною системою оподаткування в умовах економічної нестабільності.

Позитивними змінами є скорочення втрат у категоріях "скрутки" (зменшення середнього значення обсягів тіньової економіки на 11 млрд грн

або 10%, а втрат бюджету — на 1,5 млрд грн або 8,33%) і "офшорні схеми" (зниження середнього значення обсягів тіньової економіки на 85 млрд грн або 60,71%, а втрат бюджету — на 10,5 млрд грн або 51,22%). Це може свідчити про ефективніші дії держави в цих напрямках, такі як впровадження цифрових інструментів контролю або міжнародну співпрацю щодо офшорів.

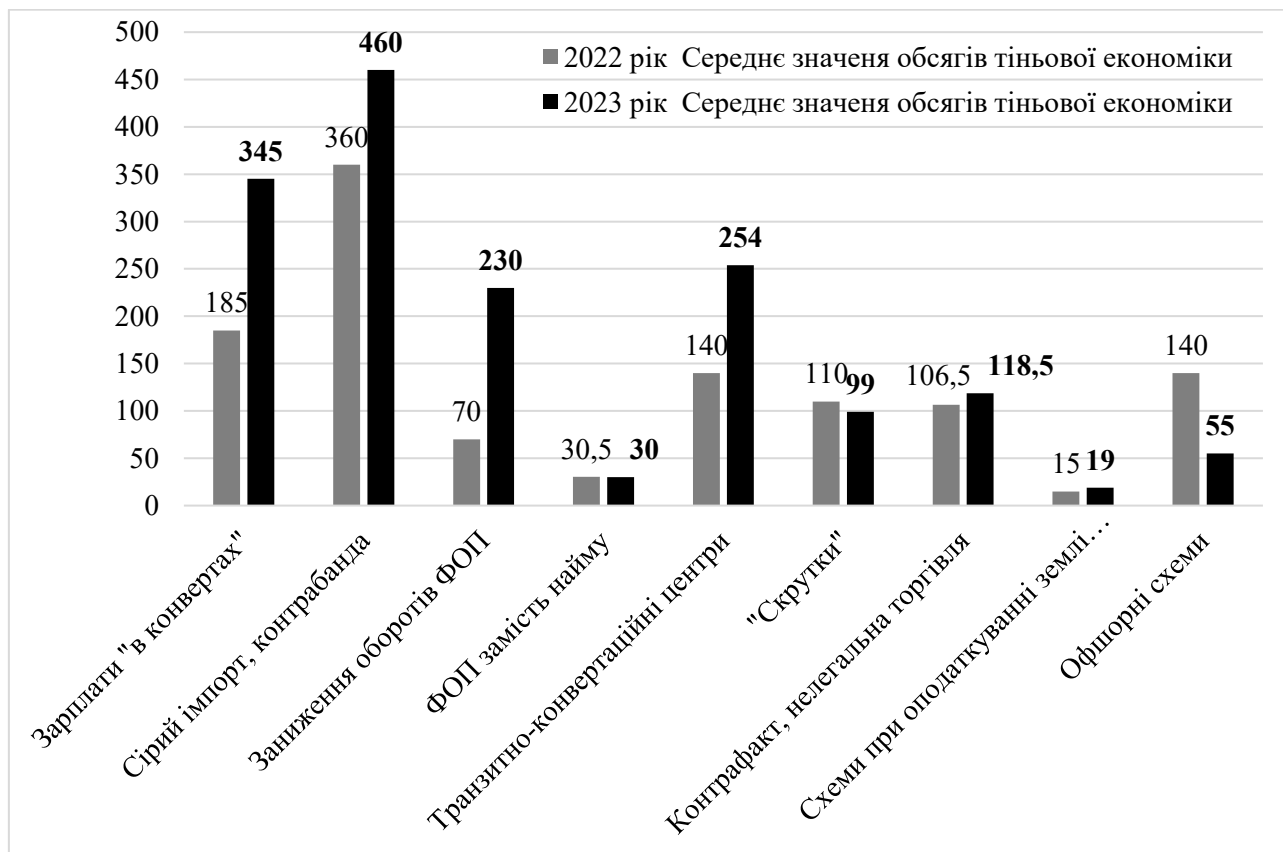

Рис.3.1. Порівняння середніх значень обсягів тіньової економіки за основними схемами ухилення від оподаткування у 2022 -2023 рр., млрд. грн

Негативною є динаміка в категорії "схеми при оподаткуванні землі та нерухомості", де втрати бюджету зросли на 13,5 млрд грн (245,45%). Це може бути наслідком недостатнього контролю за ринком нерухомості та землекористування. Таким чином, представлені дані підкреслюють необхідність посилення боротьби з тіньовою економікою та ухиленням від оподаткування для стабілізації фінансової системи й забезпечення надійного наповнення Пенсійного фонду. Тіньова економіка підриває базу для соціального захисту, включаючи пенсійні виплати, та вимагає системних реформ. Легалізація зарплат, посилення контролю за зовнішньоекономічними

операціями, реформа ФОП та цифровізація моніторингу доходів є необхідними кроками для забезпечення стабільності Пенсійного фонду і зменшення залежності від державних трансфертів.

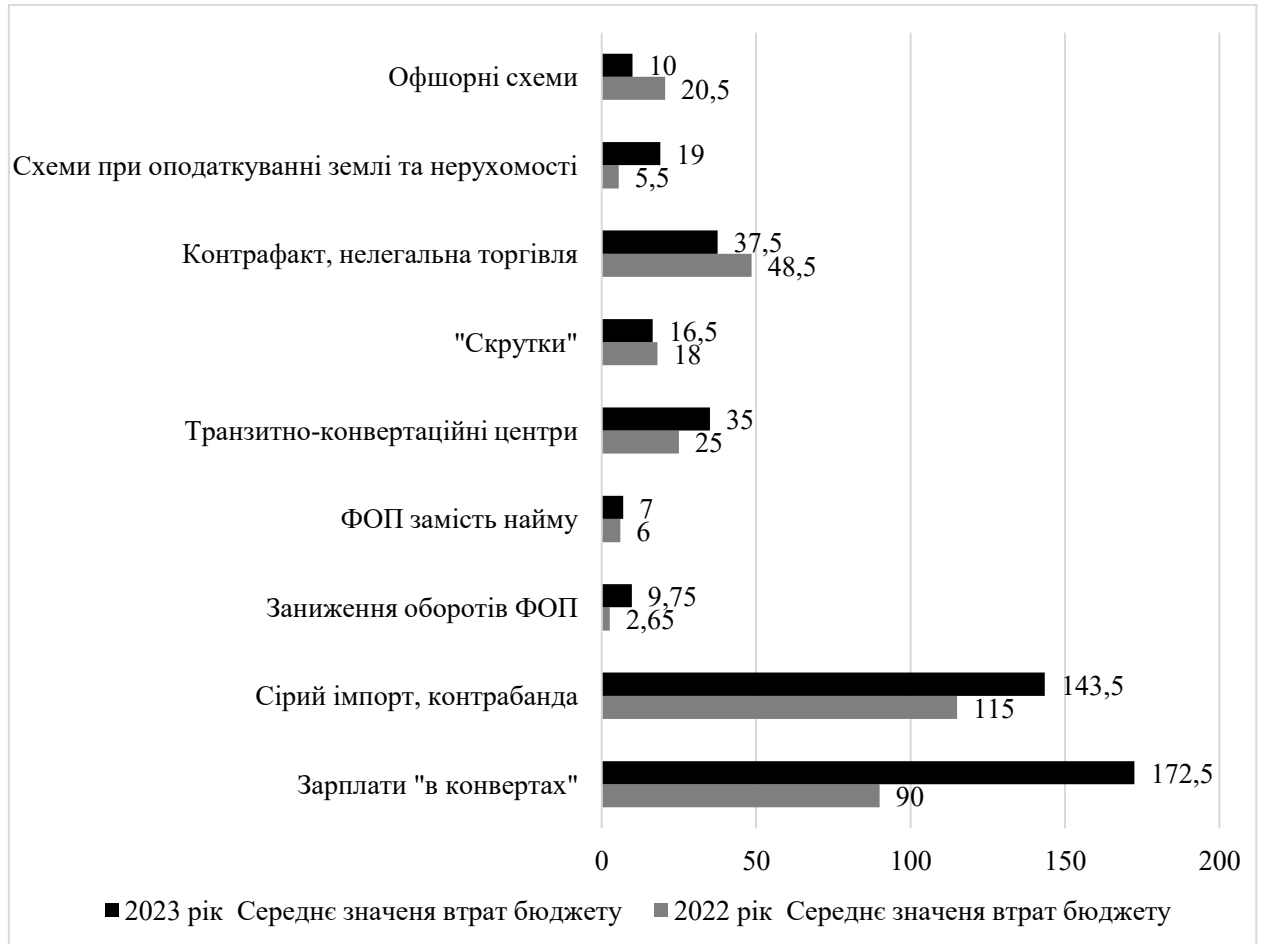

Рис.3.2. Порівняння середніх значень обсягів втрат бюджету за основними схемами ухилення від оподаткування у 2022 та 2023 роках, млрд. грн

Отже, якщо аналізувати вплив тіньової економіки саме на пенсійну систему- вона створює суттєві виклики для стабільного функціонування Пенсійного фонду України, оскільки значна частина втрат бюджету напряду впливає на зменшення надходжень, які формують основу пенсійних виплат. Найбільший негативний вплив спостерігається від категорії "зарплати в конвертах", де втрати досягли середнього значення 345 млрд грн у 2023 році, що на 160 млрд грн (86,49%) більше, ніж у 2022 році. Це пов'язано з ухиленням роботодавців і працівників від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ), який є основним джерелом доходу Пенсійного фонду. Відсутність офіційного

оформлення трудових відносин позбавляє фонд стабільного потоку надходжень, що унеможливорює своєчасну виплату пенсій. Також серйозну загрозу становить "заниження оборотів ФОП", де втрати бюджету зросли на 7,1 млрд грн (267,92%) порівняно з 2022 роком. Ця схема мінімізує відрахування до соціальних фондів, включаючи Пенсійний, через неправдиву декларацію доходів самозайнятими особами. Аналогічно, зростання обсягів "сірого імпорту та контрабанди" до 460 млрд грн у 2023 році (на 27,78%) опосередковано знижує здатність держави забезпечувати фінансування дефіциту Пенсійного фонду через втрати митних платежів і акцизів. Категорії, пов'язані з оптимізацією через ФОП або "скрутки", також негативно впливають на фонд, хоча в останньому випадку спостерігається зменшення обсягів втрат бюджету на 1,5 млрд грн (-8,33%). Водночас скорочення втрат у "офшорних схемах" на 85 млрд грн (-60,71%) є позитивним результатом, який вказує на ефективні заходи держави, хоча вплив цього напрямку на Пенсійний фонд є менш прямим. Отже, найбільший прямий вплив на Пенсійний фонд мають "зарплати в конвертах" та "заниження оборотів ФОП", оскільки ці схеми напряму позбавляють фонд внесків від працівників і підприємців. Для забезпечення стабільності Пенсійного фонду критично важливо посилити контроль за формальним працевлаштуванням, декларуванням доходів та боротьбою з іншими тіньовими схемами.

Рахункова палата провела перший аудит ефективності діяльності Пенсійного фонду України (ПФУ) за міжнародними стандартами, охопивши період із 2022 по перший квартал 2024 року. Аудит мав на меті оцінити здатність фонду забезпечувати стабільність пенсійних виплат у складних умовах воєнного стану. Результати підтвердили, що урядові заходи дозволили своєчасно виплачувати пенсії в повному обсязі, а кошти міжнародних донорів використовувалися відповідно до умов грантів і позик[26].

У результаті аудиту Рахунковою палатою було виявлено ключові прогалини в роботі Пенсійного фонду України, які навели у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Основні недоліки в роботі Пенсійного фонду України
та їх характеристика**

Недоліки в роботі ПФУ	Опис
Необґрунтоване включення витрат	До звітів на відшкодування за Проектом РЕАСЕ було включено витрати на виплати окремих видів пенсій військовослужбовцям, які становили 0,1% від загальних поданих сум. Хоча ця частка є несуттєвою, вона вказує на потребу вдосконалення механізму звітності.
Проблеми зі звітністю та її результативністю	Помилки у розрахунках показників результативності Проекту РЕАСЕ призвели до незначного викривлення даних за 2022 рік. Крім того, звітність ПФУ та Казначейства до Мінфіну була неспівставною, що ускладнювало аналіз ефективності використання коштів.
Демографічні виклики та навантаження на систему	Зниження кількості застрахованих осіб на тлі зростання частки пенсіонерів у населенні призводить до зростання дефіциту бюджету ПФУ. Зокрема, на 1000 застрахованих осіб уже припадає 945 пенсіонерів, що підвищує фінансовий тиск на фонд.
Зростання боргів підприємств перед ПФУ	Заборгованість підприємств, установ і організацій перед Пенсійним фондом досягла 50,3 млрд грн, що суттєво ускладнює виконання зобов'язань фонду.
Ідентифікація отримувачів пенсій	У липні 2023 року відновили обов'язкову ідентифікацію для внутрішньо переміщених осіб, але понад 300 тис. осіб не змогли пройти її, через що виплати на загальну суму 1,6 млрд грн щомісяця не були здійснені. Щодо інших категорій, які проживали на тимчасово окупованих територіях, питання ідентифікації залишилося неврегульованим.
Прогалини в законодавстві	Законодавство, що регулює пенсійне забезпечення окремих категорій громадян (особи з інвалідністю, військові пенсіонери, мешканці зон радіоактивного забруднення тощо), містить прогалини, які створюють умови для нераціонального використання коштів. Наприклад, через відстрочення огляду МСЕК під час воєнного стану близько 4 млрд грн було виплачено особам з інвалідністю без підтвердження їх статусу.
Масова реєстрація пенсіонерів за однією адресою	Фіксувалися випадки реєстрації пенсіонерів за однією адресою (6–30 осіб) у зоні радіоактивного забруднення чи гірській місцевості, що передбачає підвищені виплати. Перелік таких територій не переглядався майже 30 років, що зумовлює додаткові видатки фонду та збільшує кількість судових позовів.
Заборгованість через рішення судів	Заборгованість ПФУ через виконання судових рішень становила 73 млрд грн, а джерела для її погашення відсутні. Це суттєво обтяжує бюджет фонду, оскільки обсяг боргу досяг 10% бюджету ПФУ на 2024 рік.

Джерело: складено автором на основі [26]

Рахункова палата рекомендує вдосконалити нормативно-правову базу, оптимізувати механізми ідентифікації та верифікації пенсійних виплат, а

також підвищити прозорість звітності. Важливим досягненням є початок роботи над запровадженням паспорта бюджетної програми у сфері пенсійного забезпечення, що має сприяти підвищенню ефективності управління фінансами Пенсійного фонду в майбутньому.

Підсумовуючи, реформування пенсійної системи України стикається з низкою критичних викликів. Основними проблемами є демографічні зміни, масова міграція, високий рівень тіньової економіки та значний дефіцит Пенсійного фонду, який у 2023 році досяг 249,8 млрд грн і покривається державними трансфертами. Негативні наслідки посилюються через схеми "зарплати в конвертах" та "заниження оборотів ФОП", які суттєво скорочують надходження від єдиного соціального внеску. Рахункова палата виявила суттєві прогалини в управлінні Пенсійним фондом, серед яких – помилки у звітності, зростання заборгованостей підприємств та судових рішень, а також недосконалі механізми ідентифікації пенсіонерів. Необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, підвищити прозорість звітності, посилити контроль над формальним працевлаштуванням і декларуванням доходів. Перехід до накопичувальної пенсійної системи є необхідним для зниження навантаження на солідарний рівень, але його реалізація стримується відсутністю законодавчої підтримки, довгострокових моделей та прозорих механізмів управління активами. Це вказує на нагальну потребу системних реформ для стабілізації фінансової системи та підвищення ефективності роботи Пенсійного фонду України.

3.3. Стратегії підвищення фінансової стабільності та ефективності пенсійної системи України

Пенсійна система України стикається з численними викликами, такими як демографічні зміни, фінансова нестабільність та необхідність підвищення ефективності управління. Чинний механізм нарахування та оновлення пенсій

потребує вдосконалення, однак важливо здійснювати зміни так, щоб зберегти стабільність і уникнути погіршення існуючої системи.

Насамперед слід переглянути формулу розрахунку пенсій, враховуючи такі чинники, як тривалість страхового стажу, розмір заробітної плати та обсяги внесків до Пенсійного фонду. Доцільно також закріпити законодавчо гарантований мінімальний рівень пенсійного забезпечення, який забезпечить громадянам базовий рівень добробуту.

Особливу увагу необхідно приділити автоматизації процесу індексації пенсій. Це передбачає розробку чітких і прозорих механізмів, що базуватимуться на макроекономічних показниках, таких як індекс споживчих цін, рівень інфляції та середній розмір заробітної плати. Законодавче закріплення таких норм сприятиме регулярності індексацій і мінімізує ризики політичного впливу.

Оптимізація структури пенсійних виплат вимагає усунення необґрунтованих привілеїв для окремих категорій населення, водночас передбачаючи підвищення мінімальних виплат для найуразливіших груп. Проведення незалежного аудиту допоможе виявити існуючі диспропорції, а залучення експертів до реформування сприятиме розробці ефективних та обґрунтованих рішень. Додатково доцільно стимулювати продовження трудової діяльності після досягнення пенсійного віку шляхом запровадження економічних стимулів, таких як надбавки за кожен додатковий рік роботи.

Для запровадження ефективної накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні необхідно реалізувати низку конкретних кроків. По-перше, слід встановити мінімальний рівень обов'язкових внесків у розмірі 2% від заробітної плати з поступовим підвищенням до 7% протягом 5–7 років, з поступовим зменшенням ставки ЄСВ з 22% до 15%, що дозволить зменшити фінансове навантаження на роботодавців і працівників.

Одночасно варто створити урядовий фонд гарантування пенсійних накопичень, на прикладі Норвегії, із резервами не менше 1% від загального обсягу активів, що забезпечить захист вкладень громадян. Загалом, таким

фондом може бути Корпоративний недержавний пенсійний фонд НБУ, що є найбільшим недержавним пенсійним фондом в Україні за обсягом активів і лідером за кількістю та обсягами періодичних виплат учасникам. Завдяки своїй розвиненій інфраструктурі та масштабам він здатний виконувати функцію гаранта для інших пенсійних фондів. Як найбільший недержавний пенсійний фонд України, Корпоративний фонд НБУ має значний досвід у керуванні активами, виплатах пенсій та управлінні ризиками. Це знижує ризик операційних помилок при створенні державного гарантійного механізму. Фонд є лідером за кількістю та обсягами періодичних виплат, що свідчить про високу ефективність і довіру до нього. Цей імідж допоможе підвищити довіру громадян до всієї накопичувальної системи. Завдяки вже наявній інфраструктурі, персоналу та процедурі управління активами, фонд може почати виконувати функції гаранта одразу після націоналізації, що мінімізує затримки у впровадженні накопичувальної системи. Використання існуючого фонду знижує необхідність створення нової установи "з нуля". Це дозволяє уникнути додаткових витрат на організацію, навчання персоналу та розробку нових процедур. Націоналізація фонду забезпечує державний контроль і підзвітність, що підвищує захищеність вкладень громадян і знижує ризики шахрайства або неефективного управління.

Для підвищення прозорості необхідно розробити регламент інвестицій для недержавних пенсійних фондів, наприклад, обмежити частку активів у високоризикових інструментах до 30% та забезпечити жорсткий нагляд за їх діяльністю. Одним із ключових напрямів підвищення стабільності пенсійної системи України є впровадження ефективного розподілу активів НПФ. На основі досвіду провідних європейських фондів, зокрема данського PFA, можна запропонувати адаптовану модель, яка враховує українські реалії та сприяє досягненню довгострокової фінансової ефективності. Основну частку активів (55–60%) доцільно спрямувати на інвестиційні інструменти, прив'язані до ринкових ставок. Це можуть бути акції великих міжнародних компаній, індексовані фонди або інші висококапіталізовані фінансові інструменти. Вони

забезпечують стійке зростання капіталу та дозволяють досягти балансу між ризиком і дохідністю. Друга важлива складова – облігації, які можуть займати 20–25% активів. Інвестиції у державні облігації України (ОВДП) гарантують надійність та ліквідність портфеля, тоді як корпоративні облігації дозволяють отримувати вищу дохідність за умов помірною ризику. Такий підхід сприяє стабільності доходів НПФ навіть у складних економічних умовах. Диверсифікацію портфеля можна забезпечити через інвестиції у нерухомість, що становитимуть 5–7% активів. Орендний дохід та зростання вартості нерухомості в перспективі дозволяють фондам забезпечувати стабільний потік грошових надходжень. Особливо актуальним це є для України, де інвестиції у комерційну чи житлову нерухомість у стабільних регіонах мають потенціал розвитку. Додатковим інструментом для захисту активів можуть бути деривативи, які становитимуть 5–10% портфеля. Вони дозволяють хеджувати валютні та процентні ризики, що є критично важливим у контексті волатильності української економіки. Це знижує чутливість фонду до макроекономічних коливань. Невелика частка активів (3–5%) може бути спрямована на депозити, кредити та акції. Вкладення у банківські депозити забезпечують додаткову ліквідність, тоді як кредити дозволяють фондам розширювати свої фінансові інструменти. Акції ж можуть використовуватись для отримання додаткових доходів від їх потенційного зростання. Як довгострокова стратегія, до 3% активів можуть бути спрямовані на ризикові інвестиції та інноваційні проєкти. Це включає підтримку стартапів, екологічних та інноваційних ініціатив, які можуть підвищити конкурентоспроможність НПФ та створити додаткову вартість для національної економіки. Впровадження такої структури активів дозволить українським НПФ досягти високого рівня диверсифікації та стабільності, забезпечуючи фінансову безпеку учасників. Крім того, інвестиції у внутрішні інструменти та проєкти сприятимуть економічному розвитку країни та створенню додаткових робочих місць, що позитивно вплине на національну економіку в цілому.

Важливим кроком стане національна інформаційна кампанія для підвищення фінансової грамотності населення, що пояснюватиме переваги накопичувальної системи та залучатиме громадян до активної участі. Необхідно також запровадити електронну систему обліку, яка забезпечить доступ громадян до їхніх пенсійних рахунків онлайн, підвищуючи прозорість і довіру.

Для мінімізації ризиків подібна система має запроваджуватися поетапно, наприклад, спочатку для працівників до 35 років, із подальшим залученням старших категорій, із регулярним аудитом і внесенням коректив на основі отриманих результатів. Забезпечення щорічної публікації звітів про дохідність і витрати накопичувальної системи на сайті Нвціональної комісії з питань цінних паперів та фондового ринку або НБУ підвищить її прозорість і довіру з боку населення. Усі ці кроки сприятимуть фінансовій стійкості системи, зменшенню дефіциту Пенсійного фонду та покращенню рівня пенсійного забезпечення громадян.

Зменшення рівня тіньової економіки є одним із ключових завдань для забезпечення стабільності фінансової системи України, включно з її пенсійною складовою. Це потребує системних дій, спрямованих на посилення контролю за сплатою страхових внесків та легалізацію трудових відносин. Лише через створення умов, які сприяють чесній економічній діяльності, можна досягти зменшення дефіциту Пенсійного фонду та забезпечити його стале функціонування.

Однак, у сучасних українських реаліях це завдання ускладнюється. Люди часто змушені балансувати між необхідністю сплати податків, соціальною справедливістю та виживанням в умовах низьких доходів. Відсутність довіри до державних інституцій, часті скандали, пов'язані з корупцією, та відсутність реальної відповідальності за правопорушення лише підштовхують працівників і роботодавців до участі в тіньовій економіці.

Для вирішення цієї проблеми необхідно здійснити комплекс реформ, зокрема посилення відповідальності правоохоронних органів. Генеральна

прокуратура, як один із ключових елементів забезпечення законності, потребує значного реформування для посилення прозорості, ефективності та підзвітності своєї роботи. Однак, поряд із системними реформами на державному рівні, фінансисти та економісти можуть відігравати вирішальну роль через впровадження конкретних професійних кроків через:

- впровадження автоматизованих систем обліку доходів і витрат;
- мотивація легалізації праці через фінансові стимули;
- моніторинг і аналіз фінансових потоків;
- підтримка безготівкових розрахунків;
- підвищення фінансової грамотності населення;
- інституціональна реформа податкових органів.

Забезпечення прозорості у фінансових операціях через автоматизацію звітності для бізнесу. Наприклад, створення цифрових платформ для спрощення подання податкових декларацій та сплати страхових внесків, які автоматично інтегруються з державними реєстрами. Запровадження податкових пільг для компаній, які офіційно працевлаштовують співробітників і регулярно сплачують податки та страхові внески. Це може бути зниження ставки ЄСВ для малого та середнього бізнесу при досягненні певного рівня легалізації. Використання методів фінансової аналітики для виявлення ризикових зон у системі оподаткування може включати розробку моделей прогнозування ухилення від сплати податків та цільових перевірок. Також необхідним є впровадження системи електронного аудиту та скорочення бюрократичних процедур для бізнесу. Це сприятиме підвищенню довіри до податкових органів і зменшенню стимулів для хабарництва.

Підсумовуючи, пенсійна система України потребує реформ для забезпечення фінансової стабільності та довіри громадян. Основні кроки включають вдосконалення механізмів нарахування пенсій, впровадження накопичувальної системи із прозорими гарантіями та ефективний розподіл активів на основі європейського досвіду. Запровадження ефективної

структури активів для НПФ є ключовим кроком до забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи та зростання довіри громадян. Орієнтуючись на досвід провідних європейських фондів, таких як PFA, можна запропонувати оптимальну модель, яка передбачає 55–60% активів у ринкових фінансових інструментах, 20–25% у державних і корпоративних облігаціях, 5–7% у нерухомості, 5–10% у деривативах і 3–5% у ризикових інвестиціях. Така структура забезпечить баланс між прибутковістю та ризиком, підвищить ліквідність портфеля та створить умови для довгострокового зростання капіталу. Перехід до цієї моделі має здійснюватися поетапно, з поступовим нарощуванням частки ринкових інструментів і впровадженням нових категорій активів, таких як нерухомість і деривативи. Це дозволить уникнути різких змін і зменшити ризики в процесі реформ. Реалізація такої стратегії сприятиме не лише стабільності пенсійної системи, але й розвитку економіки через інвестиції в стратегічні галузі, підтримку підприємництва та створення додаткових робочих місць, що позитивно вплине на добробут громадян України.

Висновки до розділу 3

Реформування пенсійної системи України є нагальною потребою, зумовленою демографічними та економічними викликами. Важливим напрямом є адаптація успішних міжнародних практик до національних реалій. Досвід країн із розвиненими багаторівневими пенсійними системами, таких як Нідерланди, Данія та Швеція, свідчить про важливість поєднання солідарних, обов'язкових накопичувальних і добровільних механізмів. Запровадження таких моделей в Україні сприятиме фінансовій стабільності системи, підвищенню рівня довіри громадян та забезпеченню соціальної справедливості.

Окрему увагу слід приділити модернізації першого рівня пенсійної системи, зокрема посиленню ефективності збору єдиного соціального внеску

та боротьбі з тіньовою зайнятістю. Додаткові резерви можуть бути залучені через обов'язкові накопичувальні внески, що формуватимуть другий рівень системи. Водночас стимулювання добровільних пенсійних накопичень через податкові пільги сприятиме розвитку третього рівня. Такий підхід дозволить створити збалансовану модель, яка відповідатиме потребам як сучасних, так і майбутніх пенсіонерів.

Для зменшення дефіциту Пенсійного фонду та підвищення його стійкості необхідно переглянути пенсійний вік і страховий стаж. Поступове підвищення цих показників, як це робиться в країнах ЄС, дозволить збільшити період сплати внесків і зменшити навантаження на систему. Також важливим є розвиток цифровізації управління Пенсійним фондом, що забезпечить прозорість і знизить витрати на адміністрування.

Розвиток недержавних пенсійних фондів вимагає створення ефективного регуляторного середовища, яке б гарантувало прозорість інвестицій та захист коштів громадян. Вивчення європейського досвіду, показує важливість диверсифікації портфелів активів, використання низькоризикових інструментів і впровадження довгострокових стратегій інвестування. Запровадження таких механізмів сприятиме фінансовій стабільності системи та її здатності адаптуватися до змінних умов.

Реформа пенсійної системи має супроводжуватися освітніми кампаніями для підвищення фінансової грамотності населення. Залучення громадян до накопичувальних програм через інформування про їхні переваги є ключовим фактором успішної імплементації змін. Лише комплексний підхід, який враховує демографічні тенденції, економічні виклики та міжнародний досвід, дозволить забезпечити стійкість пенсійної системи України та гідний рівень життя пенсіонерів у майбутньому.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження пенсійної системи України було проаналізовано її сучасний стан, визначено ключові проблеми, оцінено виклики та перспективи реформування. Отримані результати дозволяють зробити низку важливих висновків.

Аналіз теоретико-методологічних засад функціонування пенсійної системи підтвердив, що її стійкість залежить від збалансованості між солідарним і накопичувальним компонентами. Домінування солідарної системи в Україні робить її вразливою до демографічних змін, таких як старіння населення та скорочення кількості платників внесків. Накопичувальна система, у свою чергу, потребує розвиненої інституційної бази та підвищення фінансової грамотності громадян.

Еволюція пенсійної системи України демонструє багаторічні спроби її реформування. З 1991 року система пройшла кілька етапів трансформації, включаючи запровадження трирівневої моделі. Однак більшість реформ залишилися незавершеними, що спричинило дефіцит Пенсійного фонду, низький рівень виплат і обмежену довіру громадян до пенсійних інституцій.

Сучасний стан першого рівня пенсійної системи характеризується значним фінансовим навантаженням. За даними Пенсійного фонду України, чисельність пенсіонерів у 2024 році становила 10,5 млн осіб, що на 10,31% менше, ніж у 2018 році. Водночас середній розмір пенсій зріс до 5 385,25 грн. Хоча це свідчить про поступове покращення рівня виплат, недостатність коштів залишається критичною проблемою.

Недержавні пенсійні фонди мають значний потенціал для покращення фінансової стабільності пенсійної системи. Водночас низький рівень інвестиційної активності, відсутність гарантованих доходів та недосконалість законодавчої бази стримують їхній розвиток. Рекомендовано впровадження нових інструментів інвестування, посилення контролю за діяльністю фондів і підвищення їхньої прозорості.

Війна в Україні створила нові виклики для пенсійної системи. Зростання соціальних видатків, економічний спад та внутрішня міграція населення збільшили навантаження на бюджет. Для забезпечення стабільності необхідно зосередити увагу на підтримці найуразливіших категорій населення, оптимізації витрат Пенсійного фонду та пошуку додаткових джерел фінансування.

Міжнародний досвід реформування пенсійних систем свідчить про ефективність накопичувальних моделей у зниженні навантаження на солідарну систему. Зокрема, досвід Канади, Швеції та Данії вказує на необхідність поєднання обов'язкових та добровільних елементів накопичення, прозорого управління активами та диверсифікації інвестицій.

Аналіз актуальних проблем реформування пенсійної системи України дозволив ідентифікувати ключові бар'єри для її розвитку. Серед них – демографічні виклики, обмежений фінансовий ресурс та слабка інфраструктура для впровадження накопичувального рівня. Недостатнє стимулювання громадян до участі в накопичувальній системі та відсутність ефективного регулювання залишаються критичними проблемами. Рекомендується впровадження диференційованого підходу до сплати внесків, зміцнення законодавчої бази та розробка ефективних механізмів захисту прав учасників пенсійних систем.

Розглядаючи стратегії підвищення фінансової стабільності та ефективності пенсійної системи України, встановлено, що ключовими кроками є посилення прозорості роботи Пенсійного фонду, диверсифікація інвестицій накопичувальних фондів та стимулювання роботодавців до участі в пенсійному забезпеченні. Значна увага повинна приділятися запровадженню сучасних технологій у процеси адміністрування пенсійних виплат, що дозволить зменшити витрати і підвищити довіру громадян до системи.

Шляхи вдосконалення пенсійної системи України включають запровадження другого рівня пенсійної системи з обов'язковими накопиченнями, які забезпечать громадян додатковими доходами у похилому

віці. Важливим є підвищення рівня фінансової грамотності населення через освітні програми, посилення відповідальності за сплату внесків, боротьба з тіньовою економікою, а також підвищення прозорості та ефективності управління Пенсійним фондом.

Отже, пенсійна система України потребує комплексного реформування для забезпечення її стійкості, фінансової стабільності та адаптації до сучасних викликів. Запровадження інноваційних підходів, використання міжнародного досвіду та підвищення довіри громадян до пенсійних інституцій дозволить створити ефективну систему, здатну забезпечити гідний рівень життя для всіх категорій населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту в Україні : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 663 с.
2. Буряченко О. Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. Канд.
3. В Україні на одного пенсіонера припадає менше одного працюючого – Пендзин | Новини | Українське радіо. *Головна | Українське радіо.*
URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104443#:~:text=Разом%20—%209,5%20млн%20людей,пенсіонера%20припадає%20менше%20одного%20працюючого>. (дата звернення: 17.06.2024).
4. Деякі питання підвищення пенсійних виплат і надання соціальної підтримки окремим категоріям населення у 2020 році : Постанова Каб. Міністрів України від 01.04.2020 № 251 .
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-2020-п#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
5. Деякі питання фінансування для здійснення виплат та надання соціальних послуг, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: Постанова Пенс. фонду України від 21.12.2022 № 28-3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1703-22#Text> (дата звернення: 08.04.2024).
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – ст. 3103. –
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 08.04.2024).
7. М-во соціальної політики. Проект Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення», оприлюднений 28 жовтня 2024 року.

URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794 (дата звернення: 08.11.2024).

8. Недержавний пенсійний фонд: що це, як вибрати НПФ і відкрити рахунок. *Мінфін - все про фінанси: новини, курси валют, банки.* URL: <https://minfin.com.ua/ua/2020/08/31/51256592/> (дата звернення: 01.11.2024).

9. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр#Text> (дата звернення: 01.12.2024).

10. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2022р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5> (дата звернення: 12.06.2024).

11. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : Проект Закону від 07.02.2024 № 2679-VIII. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62218 (дата звернення: 10.04.2024).

13. Про внесення змін до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" та Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" : Закон України від 21.09.2022 № 2620-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2620-20#Text> (дата звернення: 01.09.2024).

14. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1301 і від 30 грудня 2022 р. № 1467 : Постанова Каб. Міністрів України від 04.04.2023 № 317.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-2023-п#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

15. Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

16. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 17.08.2024).

17. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

18. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Постанова Каб. Міністрів України від 24.06.2016 № 461. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2016-п#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

19. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

20. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> (дата звернення: 19.10.2024).

21. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

22. Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні : Указ Президента України від 13.04.1998 № 291/98.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291/98#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

23. Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України : Послання Президента України до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1-14/1349. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n1_14100-01 (дата звернення: 01.03.2024).

24. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

25. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

26. Рахункова палата провела перший в історії аудит ефективності Пенсійного фонду за міжнародними стандартами. Що виявили - Рахункова палата. *Рахункова палата*. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=2199> (дата звернення: 01.11.2024).

27. Сокоринський Ю.В. Особливості та зміст недержавного пенсійного забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2018. № 36. Т. 2. С. 72—76.

28. Статистика - Пенсійний фонд України. *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 14.09.2024).

29. Ткаченко Л. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. 2018. Фонд імені Фрідріха Еберта. Представництво в Україні. С. 40.

30. Центр Разумкова. ФІНАНСОВІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ. СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ. 456 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf> (дата звернення: 05.11.2024).

31. Як змінилися схеми ухилення від податків?. *CASE Україна*. URL: <https://case-ukraine.com.ua/news/yak-zminylys-shemy-uhylennya-vid-podatviv/> (дата звернення: 08.09.2024).
32. Francis G. Castles C. P. *The Welfare State Reader* : монографія. 2nd ed. Polity;. 404 p. URL: <https://doi.org/10.1017/S004727940021605X> (date of access: 14.02.2024).
33. Canada's Retirement Income System. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20090609054808/http://www.hrsdc.gc.ca/eng/isp/common/hrsdcris/rismain.shtml> (date of access: 08.11.2024).
34. Mercer. Mercer CFA Institute Global Pension Index 2024. *Mercer*. URL: <https://www.mercer.com/insights/investments/market-outlook-and-trends/mercer-cfa-global-pension-index/> (дата звернення: 07.11.2024).
35. Nicholas Barr. *The Economics of the Welfare State* : монографія. 6th ed. 2020. URL: <https://global.oup.com/ukhe/product/the-economics-of-the-welfare-state-9780198748588?cc=ua&lang=en&>; (date of access: 06.03.2024).
36. OECD and G20 Indicators. *Pensions at a Glance 2023*. 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pensions-at-a-glance-2023_678055dd-en.html (date of access: 15.05.2024).
37. *SumDU* *Repository:* *Home*. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/82469/1/Diakonova_pension%20system_paper.pdf;jsessionid=D0CAD408747E1D5A5E98D18730599FCF (дата звернення: 08.11.2024).
38. Ukrinform. Рада провалила голосування за пенсійну реформу в першому читанні. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3856632-rada-provalila-golosuvanna-zapensijnu-reformu-v-persomu-citanni.html> (дата звернення: 06.09.2024).
39. USAID. НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ. Київ : Проект USAID «Трансформація фінанс. сектору», 2019.

URL: https://knpf.bank.gov.ua/dl/nederzhavne_pensiine_zabezpechennia_v_ukraini_otsinka_ta_rekomendatsii_Text.pdf (дата звернення: 11.04.2024).

40. USAID. Пенсійна система та практики її реформування у провідних країнах світу. Європ. інформ.-дослідн. центр с. 16 с. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29173.pdf> (дата звернення: 05.11.2024)

41. Top 10 largest pension funds in the Nordics in 2022 -. Exelerating | Grow your Institutional Business. URL: <https://exelerating.com/en/insights/top-10-largest-pension-funds-in-the-nordics/> (date of access: 01.02.2024).